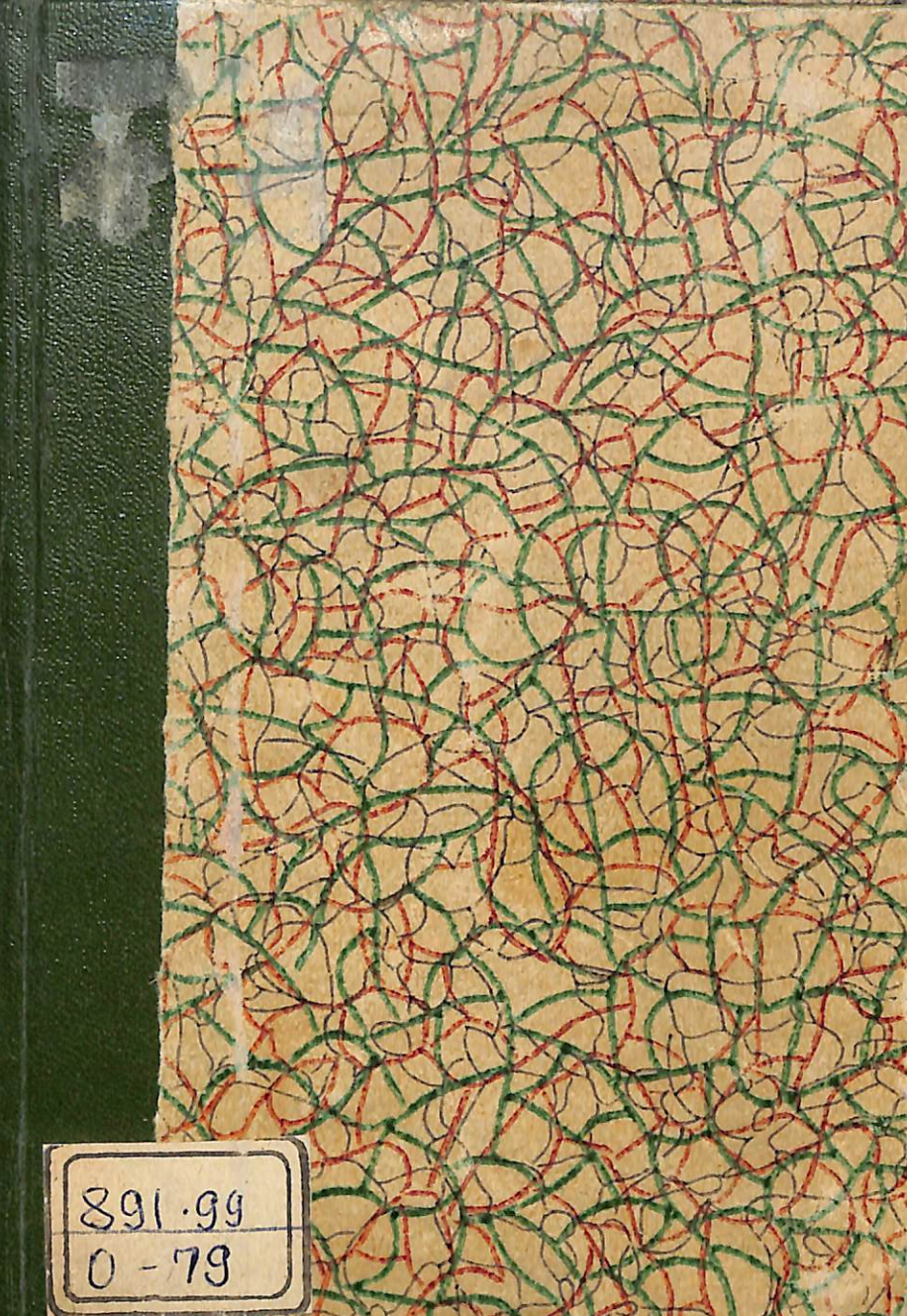

891.99

0 - 79

1955

817

ՊԻԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

ԻՌԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

(ԵՐՕՏ)

ԱՌԱՔԵԼՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Ի

Ծ Ա Պ Լ Վ Ա Ր

ԸՆԿԵՐՎԱՐԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՆԻ

ԸՆԿԵՐ Բ. ՓԱՆԶՈՒՆԻԷ

(ԸՆԿԵՐ Բ. ՓԱՆԶՈՒՆԻԷ ԿԵՆՏԱԳՐԱԿԱՆՈՎ)

ՏՊԱՐԱՆ ԵՒ ԳՐԱՏՈՒՆ

Ե - ՊԱՊԻԿԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ

1911

291.39

0-72

ԱՌԱՔԵԼՈՒԹԻՒՆ ՄԷ Ի ԾԱՊԼՎԱՐ

10 NOV 2011

891.99

0.79 4

ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

✻ (ԵՐՕՏ) ✻

Printed in Turkey

ԱՌԱՔԵԼՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Ի

Ծ Ա Պ Լ Վ Ա Ր

ԸՆԿԵՐՎԱՐԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՆԻ

ԸՆԿԵՐ Բ. ՓԱՆՋՈՒՆԻԷ

(ԸՆԿԵՐ Բ. ՓԱՆՋՈՒՆԻԷԻ ԿԵՆՏՐԱԳՐԱԿԱՆՈՎ)

ՏՊԱՐԱՆ ԵՒ ԳՐԱՏՈՒՆ

ՆՇԱՆ - ՊԱՊԻԿԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ

1911

(4720 B 7)

11 APR 2014

61330

13802

Printed in Turkey

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ՆՕՐԵՐ

ԸՆԿԵՐ Բ. ՓԱՆՋՈՒՆԻԻ ՄԱՐԻՆ

Կեանք մը որ սակաւիւն իր անբողջ շրջափոխութիւնները չէ կասարած եւ իր գործունեութեան ամենեկն եռանդուն փուլին մէջ կը գտնուի, կարելի չէ լիակատար կերպով ներկայացնել եւ նոյն իսկ անխոհեմ շանդգնութիւն մըն է այդպիսի կեանքի մը վրայ դասաւսան կրելը կամ կարծիք յայտնելը:

Ուսի ապագայ կենսագիրներու բողոքով ընկեր Փանջունիի վարձն ու արարները իրենց անբողջութեամբը ներկայացնելու այնքան դժուար որքան անհրաժեշտ աշխատութիւնը, եւ պիտի գոհանաւ կցկտուր ծանօթութիւններ տալով միայն Ընկերութեան Նախագահի հետոյին վրայ, պարզապէս ներքեր ապագայ կենսագիրներու գործը դիւ-

2948

39

րացնէր նախակով, եւ կամ սակ ըստ
աստիճանէ այն յիշատակարանին համար գոր
երախտագէտ Հայոթիւնը օր մը պիտի կանգ-
նէ իր Հերոսներուն ի պատիւ:

Ընկեր Փակցունի կ'ըսէր զառակն է Տրա-
պիզոնցի ընտանիքի մը ու ծնած է 1875ին:
Մայրը տղաբերքի հետեւանով մեռած է, ա-
ռանց կարենալ սնուցանելու իր երախտ գոր
մեծցուցած եւն ածի կարով: Ուրիշ կենսա-
գիր մը գուցէ հետեւութիւններ հանել փոր-
ձեր այս աննշան դիպումսէն: Ընկեր Փակ-
ցունի ունայնականութիւնն ու քեթեւութիւնը
վերագրելով իր առած այդ նախնական սնուն-
դին: Ես, ինչպէս ըսի, չեմ ուզեր ու եւ է
դասաստան ընել, այլ կը բաւականանամ ի-
րողութիւնները արձանագրելով:

Փակցունի շատ ուշ լեզու եղած է, բայց
անկաւ մը խօսիչ սխտեղ ետք, ա'լ քերական
դիւրաւ չէ գոցած: Քանի կը մեծնար այնքան
կ'անէր իր խօսելու կասադութիւնը, այն ա-
տիճան որ խեղճ հայրը տխրուեցաւ բժիշկի
մը դիմել այդ անսովոր երեւոյթին դարման
մը գտնելու համար: Բժիշկը քննեց տղան,

լեզուն նայեցաւ, կոկորդը նայեցաւ, աջե-
րուն նայեցաւ եւ վճռաբար ըսաւ հօրը.

— Զար ու դարման չի կայ, այս տղան
միշտ պիտի խօսի:

— Բայց սակը մեջ ա'լ դիմացունելիք
բան չէ:

— Բանկակի քիւեցիք ակաւելնիդ, այս է
միակ միջոցը, պատասխանեց բժիշկը:

Հակառակ իր խօսելու մարմնային փոք-
րիկն Փակցունի յաճախ պիտի կը գործածէր
բառերը, բոլորովին աղաւաղելով անոնց նշա-
նակութիւնը: Օր մը սեղանի մը վրայ դրուած
արժեքաւոր անօր մը կ'առնէ ու գէտնէ նե-
տեղով ջարդ ու փշուր կ'ընէ:

Հայրը, իրիկունը գործէն վերադարձին,
կը տեսնէ եղածը եւ տղան կանչելով ու անօ-
թին կտորուանները ցոյց տալով կը գոչէ.

— Ծ'օ', ի՞նչ ես ըրեր անօթը:

— Շինեցի, հայրիկ, կը պատասխանէ
փոքրիկ Փակցունի միամիտ հաւնողովով մը:

— Ծ'օ ի՞նչ շինեց, կոտրէր ես, շան զառակ:

— Զէ', հայրիկ, շինեցի կը պնդէ տղան:

Ի գո'ւր հայրը երկար բարակ կը բացատ-

րե թե՛ երբ առարկայ մը գեշին նեղեցով
կսոր կսոր կ'ընենք, այդ գործողութիւնը շի-
նել բայով չի բացատրուիր՝ այլ կոտրել: Ան-
կարելի եղաւ բառագիտական այդ նորութիւնը
հասկցնել Փանջունիի որ շարունակեց սակը
մէջ գտնուած գաւաթները, պնակները, շիշերը
կոտրեց եւ ամեն անգամ որ «ի՛նչ կ'ընես
կոր» ըսելով զինքը կը յանդիմանէին, ան-
որդութիւն ու անխոյժ կը պատասխանէր.

— Կը շինեմ կոր:

Դպրոցին մէջ Փանջունի ընկերներուն հետ
միմեքով ու ճառ խօսելով ժամանակ կ'ան-
ցունէր, իսկ դասերուն բնաւ չէր հետեւեր,
չհաւնէրով կա՛մ դաստառին, կա՛մ դասա-
գրքին, կա՛մ դասարանին եւ կամ տեսրակին
ու գրչի ծայրին:

Օր մը քուսաբանական խնդրի մը մասին
միմեքով իր դասընկերներէն մէկուն հետ:

— Հինգ անգամ հինգ՝ քսանը հինգ կ'ը-
նէ, կ'ըսէր ընկերը որ ողջամիտ տղայ մըն էր
եւ որ յետոյ հարուստ փաշայանում մը եղաւ:

— Չե՛, կը յարմարէր Փանջունի, հինգ
անգամ հինգ՝ յիսուն կ'ընէ:

— Ո՛չ, քսանը հինգ կ'ընէ:

— Յիսուն կ'ընէ:

Միշտ տեսնելով որ դժուար, — ի՛նչ կ'ը-
նեմ անկարելի, — է խօսք հասկցնել Փան-
ջունիի եւ յուզելով անօգուտ կոխի մը տեղի
սալ, հաշտարար հոգիով մը պատասխանէր.

— Լա՛ւ, ես թո՛ղ այնպէս զիջեմ թե՛
քսանը հինգ կ'ընէ, դուն ալ այնպէս զիջիր
թե՛ յիսուն կ'ընէ, ու ա՛յ չխօսիմք այդ մա-
սին ու երբանք միասեղ գնակ խաղանք:

— Չըլլար, պնդեց Փանջունի, պէ՛տ է
որ նախ համոզուիս թե հինգ անգամ հինգ
յիսուն կ'ընէ:

— Այդ անկարելի է:

— Անպատճառ պէ՛տ է որ ինչ համո-
զեմ, շարունակեց մեր հերոսը, հետզհետեւ
բորբոքելով:

— Երբեք չեմ կրնար համոզուիլ եւ դուն
ալ երբեք չես կրնար ապացուցանել ըսածդ,
պատասխանեց ապագայ փաշայանուն:

— Չեմ կրնար ապացուցանել, չեմ կրն-
ար ապացուցանել, մոնչեց Փանջունի, ա՛ն
ի՛նչի համոզիչ ապացոյց մը:

Եւ զեւեհն քար մը առնելով իջեցուց խօսակցին գլխուն:

Գրուխը վիտաւորուեցաւ քեթեւապէս, բայց տղան կրկին հաւնոգում չը գոյացուց թի՛ հիւնզ անգամ հիւնզ կրնայ յիսուն ընել, եւ շարով զնաց բողոքել վարժապետին:

Վարժապետը իսկոյն կանչեց Փանջունին եւ՝

— Ինչո՞ւ ընկերոջդ գրուխը պատեցիր, գոյեց ձայնով մը որով Եհովա ըսած էր Կա՛յեկին, «Ի՛նչ ըրիր քո եղբորդ»:

— Զինքը հաւնոգելու համար, պատասխանեց ապագայ փրօփախանքիս հանդիմանորսպէս:

Հայրը տեսնելով իր զաւկին այս սարօփանակ ընթացքը, յաճախ ակումները կրճեղով կը պոռար:

— Փորձա՛նք պիտի ըլլաս, փորձա՛նք...

Խեղճ մարդը կը սխալէր իր շաւտեւորութեանը մէջ: Փանջունին փորձանք չպիտի ըլլար, այլ յեղափոխական գործիչ:

* * *

Տասնեւեօթը տարեկան պատանի մըն էր Փանջունին երբ իր հայրը կորսնցուց: Երեք

եղբայրը որ իրմէ տասը տարեկան մեծ էր, արդէն իսկ անուսնացած, տուն տեղ եղած վաճառական մըն էր, բաւական շաւր դիմի տէր: Իր հօր մահուընէն հագիւր ամիս մը ետքը Փանջունին արդէն զօտուած էր անոր հետ եւ տունը բողոք՝ պահանջելով իր ժառանգութեան բաժինը: Եղբայրը, առանց դժուարութեան, անմիջապէս յանձնեց 800 ոսկիի մօտ գումար մը որ Փանջունին ամբողջ ժառանգութիւնը կը ներկայացնէր:

Մէր պատանին դրանն առնելով Պոլիս եկաւ, երեք տարի անձնոյիւր կեանք մը վարեց եւ օր մըն ալ տեսաւ որ փառս մը չէ մնացած գրգռելը: Այն ասէն եղբայրսիրական զգացումները արթնցան իր մէջ, գորովայից նամակ մը գրեց Տրապիզոն եւ իր կարօտակէզ սերը յայտնելով՝ ճամբու ծախք մը ուզեց իր հայրենի երդիքը վերադառնալու համար:

Եղբայրը «Կորստեալ էր եւ գտաւ» ի սպաւորութեան տակ՝ իսկոյն պէտք եղած գումարը որկեց Փանջունին որ երկու շաբաթ ետքը հասաւ Տրապիզոն ու ինկաւ եղբորը քեռնուն՝ մէջ:

Փանջունի տեսաւ որ ետե՛ք տարուան մի-
ջոցին իր անդրանիկը կրկնապատկած էր հա-
րսութիւնը եւ շնորհիւ իր գործունեայ աշ-
խատարարութեան, քաղաքին մէջ առաջնակարգ
դիրք մը գրաւած. միշտ կողմէ տեսաւ նաեւ
որ այդ ժամանակամիջոցին ինք փնջացուցած
էր ամբողջ իր ժառանգութիւնը եւ այսօր
փարս մը չի կար գրգռելը: Այս երկու տես-
ողութիւնները իրարու մօտեցուց, իրար խառ-
նեց, բաղադրեց, ֆննեց, տարրադրեց եւ այդ
ֆիւլիանի գործողութիւններէն իր մէջ ծնաւ
Հնկերփարութիւնը:

Այն ասէն ընթանեց թէ ի՛նչ դժոխային
անարդարութիւն էր քաղաքացիները, եւ թէ
ի՛նչ հրամայողական պահանջ էր հարստ-
քեան հաշտար բաժանումը: Փանջունի գը-
տած էր իր Դանաւոսի ճամբան, «Եղիցի
շոյա»ը հնչած էր իր մտքին մէջ:

Հնկերփարական էր:

Ու ա՛յ Տրապիզոնի խաղաղիկ արձաւան-
ներուն մէջ, առտուքնէ մինչեւ իրիկուն,
կը ըսուէր Փանջունիի ձայնը որ կը գոռար,
կ'որոտար ընկերային անիրաւութեանց դէմ,

4720-87

որ կը սպառնար կործանել, բնացիկը ընել
առեւն բան: Վեհերոտները տարապահար
մտքի կ'ընէին իրեն, միամիտները սպառնար
կը նայէին այդ անդադար խօսող մարդուն,
իսկ խեղացիները փրկեմունք տեսնէին խնդրով
կ'երթային իրենց գործին:

Իսկ ա՛ն կը խօսէր, կը խօսէր ու կը խօսէր:
Խեղճ եղբայր՝ շուրսած շնորած՝ չէր
գիտէր ինչպէ՛ս ազատիլ այս փորձանիւն:

Վերջապէս օր մը ըսաւ Փանջունիի.

— Եղբայր, բան մը մտածեցի:

— Զարմանալի՛ բան, պատասխանեց մեր
հերոսը:

— Ինչո՞ւ, ի՛նչ բան զարմանալի կը
գտնաս, հարցուց միւսը չփոքած:

— Զարմանալի է որ բան մը կը կրցած եւ
մտածել, ըսաւ Փանջունի, որովհետեւ դուք
փնջանալիներդ, քաղաքացիներդ մտածե-
լու կարողութիւն չունիք:

Փանջունի այսպէս սիրուն խօսքեր շատ
ունէր եւ եղբայրը վարժուած էր անոնց,
ուսի առանց բարկանալու իր խօսքը շարու-
նակեց.

— Մտածեցի որ փոխանակ հոս պարսպ ժանանակ անցունեշու, քեզ Մարտիրոս վաճառականական դպրոցը դրկեմ ուր երեք տարի մնալով կրնաս վկայականդ տունեշ եւ հոս վերադառնալ ուր միասին կը շարունակեմք իմ գործս:

Եւրոպայի մեջ ուսանող ըլլալու գաղափարը ժպտեցաւ Փանջունիի որ անմիջապէս պատասխանեց.

— Շատ լաւ գաղափար է, եւ սիրով կ'ընդունիմ:

Ամիս մը վերջը Փանջունի երկու ձեռքը մէկմէկ պայուսակ Ժողիէթի քարափը կը դրնէր ոտքը:

Շաբաթ մը մնաց Մարտիրոս մեջ, վաճառականական դպրոցը այցելեց, ծրագիրը այժմ անցուց, գործին չեկաւ ու չոգեկաւ քննելով զնա ժընեմ ուր արձանագործեցաւ իրերէն Սոցիալ Գիտութիւններու ազատ ուսանող:

* * *

Սոցիալ Գիտութիւններու ազատ ուսանողի կեանքը չորս տարի տեւեց եւ այդ չորս տար-

ուան միջոցին Փանջունի հիկզ անգամ զնա այն համալսարանը ուր արձանագործած էր:

Առաջին անգամ՝ տուէրու համար պատմութեան դասախօսը որ Զրաւնական մեծ Յեղափոխութիւնը գովաբանած էր, պատմական տարիքի մասին Պապիօֆի եւ իր կուսակիցներուն յայտուն գաղափարները: Երկրորդ անգամ զնա ցոյց մը ընէրու համար ընկերական դասախօսի մը դէմ որ քննադատած էր ոռոս ոչնչականութիւնը: Երրորդ անգամ զնա բողոքէրու համար ինքնաստիճանութեան ուսուցիչին դէմ՝ որ պէտք եղած խանդավառութիւնը ցոյց չէր տուած Բրոյնքիֆի վարդապետութեան: Չորրորդ անգամ, ձեռնառնելով զնա համալսարան ուղիղեմք իր սենեակին մէջ ցուրտ էր ու փոռքալիւրք կը պակսէր եւ զարեքստուն երբայր զրաւ չունէր քովը: Եւ, վերջապէս, հիկզերորդ անգամ զնա Սպանիացի ուսանողներու հետ ծեծ մը փաշէրու համար ուսուցիչի մը որ Պարսկոյնի անհիշականական արարքները քննադատած էր: Այս վերջին այցելութիւնը պատճառ եղաւ որ զինքը արտաքին համալսարանէն եւ անուրը

ցնցեմ ուսանողներու արձանագրութեան տես-
րակին:

Հառաչաւրան յաճախած այս սուղ վայր-
կեաններէն դուռն, Փանջունի իր ժամանակը
կ'անցունէր հայ եւ ոռն յեղափոխական ըն-
կերներու հետ վիճաբանելով ընկերային հար-
ցերու մասին: Գարեջրատները, որոնց մէջ
կը լուծուէին մարդկային ընկերութիւնը սան-
ջող բոլոր խնդիրները, իր գլխաւոր կայան-
ներն էին, իր անստիկ մարտկոցները ուրիշ
կը ունեւորէին աշխարհի բոլոր կեղծոս պու-
ժանները, կեղծիչ ֆալսիփալսները, ինքա-
նէրով լոյն իսկ եղբորը, որ կը շարունակէր
անասական երկու հարիւր փրակի գրկէ, ո՛չ
թէ խեղ մը սպասելով Փանջունիէն այլ որ-
պէս զի ակամօք տիկն ըլլայ:

Եւ ակապն 96-ի շարդերը վրայ հասեր
էին, եղբորը գործերը աւրուէր, ինք հաշվա-
մէր, բանաստիկներ, փնջուէր եւ օր մըն
ալ սխալուէր եւ անկէ բան բողբով կիկն ու
գաւալները ստնուլ եւ հեռանալ Տրապիզո-
նէն՝ դէպի արտասահման:

Նախակ մը ստացաւ Փանջունի որով իրեն

խնայ կը տուէր թէ այդչաւ եղբորնէն աստ
փառն յուսարու չէր:

— Կեղծոս արարած, զոյեց Փանջունի,
բռնուցիւ սպաննագին դէպ ի վեր բարձրա-
ցնելով:

Այսպիսի գետեր յաճախ ունէր մեր հե-
րոսը, որ իր ընթոս խառնուածքը կը
յայտնադէտէին:

Անասական 200 փրակի այս յանկարծա-
կան դադարունը խանգարեց իր սոցիալ գի-
տութիւններու ազատ ուսանողի հանգստեան
կեանքը որով կը յուսար սակաւին երկար տա-
րիներ աստիջ: Կանայ կանայ ճշտորոշները
իր ժամէ երեսը ցուցուց եւ Փանջունի իր
անձին վրայ ձանցաւ բարբարոսներ իր ա-
մէն անհաճոյ երեւոյթներով:

Իր ուսանող բարեկամները ժամանակ
մը օգնեցին իրեն, բայց օր մըն ալ երբաւ
բարովը դրին, թէն շատ փափկօրէն:

— Ինչպէ՞ս այս վաս դուքնէն դուռն
պիտի ելլէ, ըսաւ այդ յուսանասական օրե-
րուն իր բարեկամներէն մեկուն որ ուսա-

նող, յեղափոխական եւ խմբագիր եր միակ-
գանայն:

— Եկո՛ւր ինչ յեղափոխական գործիչ
շինեմք, ըսաւ բարեկամը. խօսեցաւ դիւր-
քիւն ունիս, այդ բաւ է:

Ծովը իյնողը օձին կը փաքքուի, կ'ըսէ
առածը, մեր մէջ աչ կարելի է ըսել թէ՛ ա-
նօթի մնացողը յեղափոխական կ'ըլլայ:

Փակցունի ընդունեց առաջարկը:

Ամիս մը ետք մեր հերոսը ճամբայ ելաւ
դէպ ի Պոլսիւրիս «Կենաց բանը» ֆարգե-
լու, յետոյ անցաւ Յունաստան, յետոյ՝ Եգիպ-
տոս եւ ի վերջոյ Պարսկաստան եւ Կովկաս:
Իր տաք, հաւնոգում, եռանդուն ու անխնայ
պերճախօսութիւնը կը հրդեհէր սառած հո-
գիները, կը պրկէր կը զօրացնէր բուռացած
շիղերը եւ կը խանդավառէր միամիտ հո-
թիւնները: Իր պաշտօնն եր փեսայիներու
հրոսախումբէր կազմակերպել ու զանոնք եր-
կիր դրկել, ինք մնալով արտասահմանի մէջ:

— Մենք ժամկոյցներու կը նմանինք, կ'ըսէր
յանախ, զանգալահարութեանը ուրիշները

կը հրաւիրենք ու եկեղեցի կը մտնենք, իսկ
մենք դուրսը կը մնանք:

Ազնիւ անձնագոհութիւն:

Փակցունի յեղափոխական այս տէնդոս
գործունեութեան մէջ եր Պարսկական սահ-
մանագլխին վրայ, երբ յանկարծ լուր տա-
ցաւ թէ Սահմանադրութիւնը հոշակուած է
Թուրքիոյ մէջ, բանտարկեալներու ընդհանուր
ներում եղած է, մամուլի ազատութիւն չը-
ռած է եւ թէ անեւ մարդ ազատօրէն կրնայ
Թուրքիա մտնել:

Այս անակնկալ եղելութիւնները ափ ի բե-
րան բողբոջին մեր հերոսը:

— Մեր գործը պրծաւ, մնածեց մեղա-
մադան մտաւանդութեանը մը:

Սակայն Փակցունի իր յստիստեւութեանը
մէջ կը սիւսէր: Բուն գործը հիմա պիտի
սկսէր:

Երբ քանի մը շաբաթ ետք տապաւ Կ.
Պոլսոյ հայ թերթերը, երբ տեսաւ կուսակցու-
թիւններու խեղաթել արշաւանքը հնոյն Բի-
զանդիոնի վրայ, երբ կարդաց խօսուած ճա-
ն երբ, Պոլսեցիներու միամիտ խանդավառու-

2948
34

քիւնը, «Ազատութիւնը մենք բերինք»ի հրաշալի գիւտը, աւելի սահմանակեցուցիչ քան Մաոֆօլիի անթել հեռագիրն ու Ռեօլֆիէնէան ճառագայթները, այն ասեմ մեր գործիչը շայնեզը զիսարկը զոռիւրը դրաւ, պաշտասկը ձեռք առաւ եւ օր մըն ալ օղափարի մը պէս ինկաւ Պոլիս, ինքն ալ իր կարգին ինչ մըն ալ ճաքեցնէրու հաւար տրանսպիր զոռիւնները:

Բայց տեղերը բռնուած էին, ոչ հասած էր Օֆէնպաիսի Brigandsներու զինուորներուն պէս: Իրաւ է որ ուրը տաւ «դաստիարակներ» ըսաւ քաղերու մէջ, իրաւ է որ Բարիզի Կոնկրետին հրաշքները հազներգեց Վուպորի երկու ափերուն վրայ, բայց, ափաւ՛ս, ակսեցները ա՛յ ակսած էին յափրուալ: Բաց ասի, իր պերճաստութիւնը չէր հասներ Ակնունքներու եւ Եսթրիկեաններու պերճաստութեան կրակին որուն վարժուած էին Պոլսեցիները, ինչպէս անշուշտ մենք մեղաւորներս ալ՝ օր մը պիտի վարժուինք Դոնիսի կրակին, ուսի իր խօսքերը յաճախ ցուրտ սպաւառութիւն մը կը բողբէին ունկընդիրներուն վրայ:

Այն ասեմ Փանջունի վճռական որոշում մը տուաւ.

Պոլիսէն աւելի՝ հարկ անհրաժեշտ էր գաւառը զարքեցնէր, յուսաւորէր, յեղափոխէր:

Ու մեկնեցաւ Արաբիյի, անկէ Ծապրիսար ուր հաստատեց իր գործունէութեան կեդրոնը:

Յետագայ նամակներուն մէջ պիտի տեսնենք այդ գործունէութիւնը որ զուրկ չէ տասկ մը վեհափառութենէ, զոնէ ունակ հաւար:

ՆՈՒԷՐ

ԲԱՐԵԿԱՄԻՍ ՈՒ ՎԱՐՊԵՏԻՍ

ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆԻ

ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

ԱՌԱՔԵԼՈՒԹԻՒՆ ՄԸ
Ի Ծ Ա Պ Լ Վ Ա Ր

ԸՆԿԵՐՎԱՐԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՆԻ

ՆԱԽԱԲԱՆԻ ՏԵՂ

Եթէ բանագող մը ըլլայի, պէտք չպիտի
ղգայի այս քանի մը բացատրողական տո-
ղերը գրելու և ձայն չհանած՝ պիտի որ-
դեգրէի այն նամակներու ծրարը որ դիպ-
ուածին մէկ քմահաճոյքովը ձեռքս հասաւ
և զոր Բիւզանդիոնի(*) միջոցաւ կ'ուզեմ

(*) Սոյն նամականին նախ Բիւզանդիոն օրա-
քերքին մէջ հրատարակուած է: Ծ. 4.

պարբերաբար հաղորդել հասարակութեան :

Տասներկուքի չափ են այն նամակներն և տարուան մը միջոցին գրուած : Բնագրին մէջ յեզուն Կովկասահայ բարբառին աւելի կը մօտենայ և գրեթէ կը նոյնանայ անոր հետ , սակայն ես հարկ համարեցի , ընթերցողներու դիւրութեան համար , մեր աշխարհաբարին վերածել կարելի եղածին չափ : Արդէն գրողը աւելամա ռուսահայ մըն է՝ ծնած ըլլալով Թուրքիոյ մէջ :

Եթէ այս նամակները իբրեւ երգիծական գրուածք մը կարդացուին յանցանքը ասպահովաբար գրողինը չէ . քանզի ըսեն հեղինակը ամբակուռ սկզբունքներով շաղախուած , թունդ հաւատացեալ Հայ ընկերավարական յեղափոխական մըն է , լրջութեան ծայրագոյն սահմաններն հասած ու հոն պատնիշացած :

Նամակները ուղղուած կ'երեւան կեդրոնական մարմնի մը , որուն կողմէ ղրկուած , կը թուի նամակագիրը , իր առաքելական պաշտօնը կատարելու համար :

Չմոռնամ շնորհակալութիւններս յայտնել ԵՐՕՏին որ յանձն առաւ այդ նամակներն ընդօրինակել , բնագիրները խնամով իր տեղը վերադարձնելէ առաջ :

ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

Ա.

ԾԱՊԱՆԱԳՐ, 15 Սեպտեմբեր 1908

Սիրելի Հնկերներ,

Ձեր հրահանգներն ստանալուս պէս
փութացի Արարկիրէն ճամբայ ելլել և չորս
օր ճամբորդելէ ու Շեփիկ,
Վաղշէն, Կրանի և Մաշկերտ
գիւղերը մէկ մէկ գիշեր
մնալէ ետքը հասայ Ծապլվար
գիւղը, որ ըստ իս մեր բրօ-
բականտին համար յարմարագոյն վայրն է:

Ծապլվար՝ քսան տունէ բաղկացած՝
գուտ հայկական գիւղ մըն է, գեղեցիկ ու
բարեբեր հովիտի մը մէջ, ուրկէ կ'անցնի
Ջրբերիկ գետակը: Գիւղացիները ընդհան-
րապէս բարեկեցիկ, ժիր ու աշխատող են,
հին ունեւորէն դժբախտաբար չլատ չեն տա-

ռապած և այս պատճառաւ նոր ռէժիմը իրենց վրայ մեծ ներգործութիւն չէ բրած : Ատեն ատեն հայածանքներ կրած են միայն մօտակայ Քօմրաշ գիւղի Գրգերուն կողմէ , որոնք աւագակարարոյ մարդիկ են :

Պէտք չկայ բնելու որ Ծապլվար գիւղը խոր տգիտութեան մէջ թաղուած է , մա- նաւանդ ընկերվարական հարցերու մասին : Տասնըֆինգ օր է որ այստեղ հասած եմ , և հասած օրիս հետեւեալ օրն իսկ սկսած եմ բրօքականտի , և տակաւին կարող չեմ ե- ղած այդ գիւղացիներու մտքին մէջ մտցնել քափիքալիսալի գործած ոճիրները , բանուո- րական սեփականութիւնը , հրաժեշտութիւնը , պրոլետարիաի պա- հանջքները , ևն . . . : Բայց ես չեմ յուսահա- տած , ընդհակառակը իրենց այդ անհասկա- ցողութիւնը աւելի եռանդ կու տայ ինծի բրօքականք առաջ տանելու :

Ինչ որ իմ պաշտօնս կը դժուարացնէ , այն է թէ Ծապլվարի մէջ գոյութիւն չու- նին դասակարգային որոշ բաժանումներ ,

կամ մանաւանդ լաւագոյն է ըսել թէ՛ այդ բաժանումներու գիտակցութիւնը չունին : Իմ գործս պիտի ըլլայ նախ կազմակերպել դասակարգային բաժանումները , անոնց ցոյց տալ իրենց յատուկ պահանջումները , և զանոնք ձեռք բերելու միջոցները :

Պէտք է կռուի պատրաստել այս տգէտ գիւղացիները , և այդ հնչտ գործ չէ :

Երկու շաբաթէ ի վեր անընդհատ չըփ- ման մէջ եմ գիւղի բոլոր ընակիչներուն հետ , և կը ջանամ որոշել և ընտրել բոլոր այն անձերն որոնցմով կարող պիտի ըլլամ ստեղծել դասակարգային որոշ շարքերը :

Գիւղն ունի մի ծերուկ քահանայ՝ Տէր Սահակ . այդ կը ներկայացնէ միջնադարեան կղերականութիւնը , խաւարամտութիւնը , օպուսիւրաքիսմը : Անհրաժեշտ է տաք պայքար մղել իրեն դէմ :

Ծապլվարի պուրժուազիան կը ներկա- յացնեն Բէս Սէրքօն և իր մէկ քանի ար- բանեակները : Այդ կեղտոտ պուրժուան ու- նի երեք արտ , երկու կով , մէկ էջ և երկու

այժ, արդիւնք՝ խեղճ անինչք գիւղացիներու վրայ ի գործ դրուած դարաւոր կեղեքումներու: Զարմանալի է որ այդ մարդը գիւղին մէջ բարի համբաւ կը վայելէ և կը յարգուի ամէնէն, նոյնիսկ անոնց կողմէ որոնք պէտք էր որ իր բնական թշնամիները ըլլային: Տեսէ՛ք թէ ո՛ր աստիճան տգիտութեան մէջ թաղուած են այդ խեղճները: Հարկ է ըսել որ Տ. Սահակ չաբաթը մէկ քանի անգամ կը ճաշէ Րէս Սէրքոյի տունը: — Յաւատե՞նա՞կան զինակցութիւնը քարթթալիսմի և կղերականութեան՝ ընդդէմ ընչազուրկ դասակարգին: — Բայց համբերութիւն, ամէն բան իր տեղը կու գայ:

Ծաղկավարի մէջ բանուոր դասակարգը կը բաղկանայ պայտար Մկոյէ, որ միանգամայն երկաթագործ է: Երկու օր առաջ Րէս Սէրքոյի էշուն պայտն ինկած էր, և կեղտոտ պուրժուան ստիպուեցաւ դիմել Մկոյին: Ծատ ջանացի որ Մկոն համոզեմ ընդհանուր գործադուլ հրատարակելու և Րէս Սէրքոյի էշն առանց պայտի ձգելու:

Այդ՝ չատ ցնցող տպաւորութիւն պիտի գործէր առ հասարակ առանձնաշնորհեալ դասակարգերուն վրայ: Բայց դժբախտաբար Մկօ ընդդիմացաւ, որովհետեւ տակաւին բաւականաչափ բրօքականտ չէի արած: Հոգ չէ, եթէ այս անգամ չյաջողուեցաւ՝ ուրիշ անգամ կը յաջողուի: Ընդհանուր գործադուլն անհրաժեշտ է Ծաղկավարի մէջ, մեր բրօքականտի գործնական արդիւնքը ցոյց տալու համար:

Վաղը կը մեկնիմ Բոմբաշ Բիւրա գիւղը, ուր պիտի մնամ մէկ քանի օր, համերաշխութիւն քարոզելու Հայերու և Քրդերու միջեւ: Քրդերը մեր բնական նեցուկներն են. հարկ է հաշտ երթալ անոնց հետ և ի հարկին գործածել զանոնք մեր քարոզած սկզբունքներու յաղթանակին համար: Բայց ատոնք ասպագայի հարցեր են:

Մի քիչ փող ղրկեցէ՛ք ինձ:

ԾԱՊԼՎԱՐ, 2 Հոկտեմբեր 1908

Սիրելի Հնկերներ ,

Ուրախ տրամադրութեան տակ կը գրեմ
այս նամակս և կը յուսամ որ յաջորդով կա-

րող պիտի ըլլամ

փաստացի իրողու-

թիւններ հաղորդել

ձեզ : Առաջին քայ-

լերն իրա՛ւ դժուա-

րին եղան , բայց ապագայի մասին չատ
մեծ յոյս ունիմ :

Քամրաշ գիւղի քրդերը լաւ ընդունե-
լութիւն ըրին ինձ . չորս օր մնացի իրենց
մօտ և տեսայ որ լաւ տրամադրութիւննե-
րով լարուած են : Էֆսքօքիացիաի տե-
սութիւններս շատ աւելի դիւրաւ ըմբռնե-
ցին քան մեր ապուշ Ծապլվարցիք : Պատ-

րաստակամութիւն յայտնեցին անմիջապէս գործնական հողի վրայ դնելու հարուստ պուրժուա կեղեքիչ գիւղացիներուն շքերը բռնի ուժով գրաւելու հարցը։ Ըսի թէ չպէտք է աճապարել և թէ հարկ է մի քիչ սպասել։ Յամենայն դէպս Գոմրաշ գիւղը մեր Փրօփականտային համար մի ամուր կռուան է։

Մի հիանալի դէպք ցոյց կուտայ թէ ի՛նչ հզօր նկարագրի տէր են այդ քրդերը։ Զիս չորս օր ամենամեծ պատուով հիւրընկայել է և մեծարել է ետք, երբ ձիով առանձին կը վերադառնայի Ծապլվար, Քանլը Օվա կոչուած ձորին մէջ, նոյն այն քրդերն որոնց տանը մէջ հիւր եղած էի, յանկարծ՝ զինեալ՝ վրաս յարձակեցան և զիս կողոպտեցին՝ գրեթէ մօրէ միակ ձգելով։

— Բայց ինչո՞ւ ձեր մօտ գտնուած ատենս զիս չթալլեցիք, հարցուցի զարմացած։

— Այն ատեն մեր հիւրն էիր, պատասխանեց Գէլէշ Մրկօ տանուտէրը, բայց անգամ մը որ գիւղէն հեռացար, այլ եւս եղար մեր որսը։

Այս պատասխանը իր մէջ կը պարունակէ մի սկզբունքային խորին հարց որ արժանի է լուրջ խորհրդածութեան։

Վերադառնալով Ծապլվար, եռանդով շարունակեցի միսիաս։ Այժմ ունիմ իմ մօտ մի ջերմ հաւատացեալ կուսակից որը մօտաւոր ապագային կարող է լինել մի մեծ ուժ. դա ծանօթ է գիւղին մէջ ինչ և Աւօ անունով։ Տասնըութը տարեկան մի կտրիճ երիտասարդ է ինչ և Աւօ, որ հօրենական տունէն արտաքսուած է մի շարք պատճառներու համար որոնք մեզ չեն հետաքրքրեր։ Ծապլվարցիք ընդհանրապէս վատ վերաբերմունք ունին այդ երիտասարդի մասին՝ զոր կը նկատեն իբրեւ յիմար և անբարոյ։ Դա արդիւնք է միջնադարեան կղերական ոգիի՝ միացած պուրժուազիական անձուկ ըմբռնումներու հետ։ Որովհետեւ նա տանտէրներու բացակայութեան ժամանակ անոնց տունէն մի քանի իրեղէններ վերցուցեր է. որովհետեւ նա դաշտին մէջ առանձինն հանդիպելով Կրպօէնց Սե-

խօյի աղջկան՝ ընական պահանջքէ մղուած՝ անոր հետ յարաբերութիւն է մշակելը. որովհետեւ Տէր Սահակէն փող պահանջելով՝ այդ սեւհոգիի կղերամիտը մերժեր է տալ և իյեւ Ալօ անոր ըմբոստութիւնը պատժելու համար քարկոծեր է զայն, ևն. ևն., այժմ այդ խեղճ տղան կը նկատուի իրրեւ մի տեսակ յիմար չարագործ և անոր դէմ սարքուած է հալածանք և դաւադրութիւն։ Միշտ միեւնոյն պատմութիւնը. կա՛մ պէտք է խոնարհ ստրուկ դառնալ կեղտոտ պուրժուաներու և գլուխ ծռել անոնց կեղեքիչ նախապաշարումներուն և կամ հալածուիլ այդ վտմակներու կողմէ։ Բայց վերջը խնդացողը լաւ պիտի խնդայ. կ'ասէ ֆրանսական առածը։

Առաջին բոպէէն տեսայ որ իյեւ Ալօ մի լաւ խմոր էր և կարելի էր օգուտ քաղել իրմէ. անմիջապէս հրաւիրեցի իմ մօտ, խրատեցի, հրահանգեցի, քարոզեցի և այժմ նա դարձաւ մի կատարեալ յեղափոխական ընկերվարական։ Մապլվարի յեղափոխական

գործօն շարքերուն մէջ կարեւոր դեր կատարելու կոչուած է իյեւ Ալօ։

Անցած օր Գոմրաչ գիւղէն երկու քուրդ փոխադարձ այցելութեան եկած էին ինձ մօտ։ Տանս մէջ զիրենք պատուասիրելու համար բաւականաչափ ճաշ չի կար. այս պարագան յայտնեցի իյեւ Ալօի։

— Դու հոգ մի՛ տանիր, պատասխանեց և մեկնեցաւ։

Քիչ յետոյ երկու պատուական հաւերով վերադարձաւ։ Երկուքն ալ խաչեցինք ու կերանք, երբեք այդպիսի համեղ հաւու միս չէի կերած։ Ես և երկու հիւրերս ստիպեցինք Ալօն որ մեզ յայտնէ թէ ո՛ւր կից բերած էր այդ հաւերը։

— Բէս Սէրքօյի պարտէզէն գողցայ, ըսաւ Ալօ, ճիշտ այն միջոցին ուր իր կինն ու երկու հարսերն ալ հոն էին։

Շատ ծիծաղեցանք ամէնքս ալ։ Քրքրդերը հիացած մնացին Ալօյի ճարպիկութեան վրայ. իսկ ես կը մտածէի որ վերջապէս դարաւոր հարստահարեալն էր որ

կ'ընդվզէր և գործնականապէս կը ջանար տիրանալու իր իրաւունքին:

Ծապլվարի մէջ մեր կուսակցութեան յարած է նաև Սմենց վարդանը: Դա Րէս Սէքքօյի մշակներէն մին է, զոր անցած օր այդ կեղտոտ արարածը ճամբեր է, ամբաստանելով զինքը թէ՛ իբրեւ գող և թէ իբրեւ ծոյլ: Երբ իրողութիւնը իմացայ, անմիջապէս իմ մօտ հրաւիրեցի վարդանը և ստիպեցի որ տեղի չի տայ ու բռնի պահանջէ որ զինքը կրկին քովը առնէ: Անկարելի եղաւ համոզել:

— Ո՛չ, ըսաւ, աւելի լաւ է որ ներում խնդրեմ, Տէր Սահակի միջնորդութեան դիմեմ, որպէս զի ինձ համար բարեխօսէ, Րէս Սէքքօ չար մարդ չէ և ինձ կը ներէ:

Տեսէ՛ք թէ ո՞ւր հասած է ստրկամբատութիւնը:

Ժամերով համոզեցի որ ետ կենայ այդպիսի ստոր միջոցներէ և վերջապէս որոշեցինք որ ես ուղղակի դիմեմ Րէս Սէքքօյի և պահանջեմ որ պատուոյ ատեն մը

կազմուի խնդիրը քննելու համար: Վարդան հաւանեցաւ, բայց Րէս Սէքքօ չուզեց մեր արդար պահանջքին գոհացում տալ: Ես ալ երէկ մի սպառնական վերջնագիր ուղղեցի այդ կեղտոտ արարածին և խեւ Ավօյի հետ զրկեցի: Տէր Սահակ պիտի գայ եղբւր այդ մասին ինծի հետ բանակցելու:

Եթէ բաւարարութիւն չտրուի մեր պահանջումին, գործերը կը մտնեն տարբեր ուղիի մէջ:

Խեւ Ավօյի համար շատ հեշտ բան է կրակի տալ Սէքքօյի կալը կամ գումը, այն պարագային որ նա աւելի առաջ տանի իր բռնակցեցեան...:

Մի քիչ փող ուղարկեցէք:

ԾԱՊԱՎԱՐ, 1908 Հոկտեմբեր 20

Սիրելի Հնկերներ,

Խնչպէս կը կասկածէի և ինչպէս նա-
խորդ նամակիս մէջ զգացուցած էի մի
քիչ, Բէս Սէրքօ
և Սմնց Վարդան
հարցն ստացաւ
ծանր հանգա-
մանք :

Դիտէք որ Վարդան իբրեւ մշակ կը
ծառայէր Բէս Սէրքօյի մօտ, և այս վեր-
ջինը զինք արտաքսած էր իբրեւ ծոյլ և
անբարոյ, և թէ ես անմիջապէս միջամտած
էի, պաշտպանելու համար ընչազուրկ պրօ-
լետարիատի իրաւունքները :

Տէր Սահակ, իբրեւ միջնորդ, Բէս Սէր-
քոյի կողմէ ներկայացաւ ինձ և յայտնեց թէ
Բէս Սէրքօ թէեւ դժգոհ իր մշակէն, սա-
կայն՝ մեղքնալով անոր խեղճ վիճակին՝
պատրաստ էր ներելու և կրկին քովն առ-
նելու, պայմանաւ որ ես երաշխաւորէի
անոր պարկեշտութեան և աշխատասիրու-
թեան մասին:

Իսկոյն տեսայ որ միջնադարեան կղե-
րականութիւնը, ագրարային կապիտալիզմն
և գիւղային պուրժուազիան արդէն իսկ
սկսած էին տեղի տալ Որոտացող Յեղափո-
խութեան դիմաց: Դա մեր առաջին յաղ-
թանակն էր Մապլվարի մէջ և հարկ էր
կարելի եղածին չափ շատ օգտուիլ անկէջ:

Սմենց Վարդան, որ ներկայ էր մեր
տեսակցութեան, լսելով տէրտէրին խօս-
քերը, այլայլած՝ չնորհակալութիւն կը
յայտնէր, բազկաւտարած կ'աղօթէր Բէս
Սէրքոյի կենաց և կ'ուզէր անպատճառ Տէր
Սահակի ձեռքերն համբուրել, երախտա-
գիտութիւն յայտնելու համար:

Լաւ մը յանդիմանեցի այդ ստրկամիտ
արարածը և հրաւիրեցի իսկոյն որ դուրս
ելլէ սենեակէն:

Երբ առանձին մնացինք տէրտէրին հետ,
ըսի իրեն.

— Բէս Սէրքոյի գլխուղեւթիւնները ո՛չ
մէկ կերպով բաւարարութիւն չեն տար
մեր պահանջումներուն:

— Ա՛լ ի՞նչ կ'ուզէք, պատասխանեց
Տէր Սահակ, քանի որ Բէս Սէրքօ կը հա-
ւանի կրկին իր քովը առնելու Վարդանը:

— Դա երկրորդական հարց է, բա-
ցատրեցի իրեն, բո՛ւն էական հարցը սկըզ-
բունքային է:

Եւ սկսայ իրեն պարզել գիտական սօ-
ցիալիսմի տեսութիւնները հողային հարցե-
րու մասին: Ըսի թէ գեղացիները իրենց
տունն ու հողային սեփականութիւնն միայն
այն ժամանակ կրնան փրկել՝ երբ զանոնք
դարձնեն ընկերական սեփականութիւն և
ընկերական արտադրութիւն. իսկ անհա-
տական սեփականութեամբ գեղացին կը դի-

մէ դէպի կորուստ և կապիտալիստական խոշոր արտադրութիւնը դուրս կը շարժէ անոր արտադրութեան հնացած եղանակը : Եւ յիշեցի այս մասին Էնգէլսի, Կաուցկինի, Մարքսի, Շիշկոյի, Պրամպուլինի, Չերնովի, Վիսիրանէվի և այլոց զանազան տեսու-
թիւնները :

Խեղճ Տէր Սահակ՝ դարաւոր խաւարէ կուրցած իր աչքերը խոշոր բացած՝ ապուշ ապուշ երեսս կը նայէր, ատեն ատեն մըր-
մըռալով :

— Բայց, օրհնա՛ծ, ատենք ի՞նչ կապ ունին Սմենց Վարդանի ճամբուելուն հետ :

Վերջապէս ինձ բաւ որ մեր վերջնա-
կան պատասխանը տամ իրեն որպէս զի հաղորդէ Բէս Սէրքոյի :

Որպէս զի յետոյ ուրացումներ կամ խեղաթիւրումներ տեղի չունենան, գրաւոր կերպով ներկայացուցի հետեւեալ նուազա-
գոյն պահանջումներս, իբրեւ նախահիմք մեր ապագայ բանակցութիւններուն :

Ա. Բէս Սէրքո պէտք է վճարէ Սմենց

Վարդանի ճամբուած թուականէն մինչեւ գործի սկսած թուականը անցած օրերու օրականները :

Բ. Օրականի յաւելում և աշխատու-
թեան ժամերու նուազում :

Գ. Հանգստեան արկղ մշակներու հա-
մար :

Դ. Աշխատանքի արկածներու դէմ ա-
պահովագրութիւն :

Ե. Բէս Սէրքո պէտք է յանձնառու ըլ-
լայ առ նուազն 20 տարի իր քով պահելու Սմենց Վարդանը :

Զ. Բէս Սէրքո այս միջադէպին կար-
գադրման համար յեղափոխական կուսակ-
ցութեան իրեն մատուցած ծառայութեանցն իբրեւ փոխարէն, դրամական կարեւոր նուէր մը պէտք է ընէ կուսակցութեանս
Ծապլվարի գանձին :

Ինչպէս կը տեսնէք հարցը տեղափոխե-
ցի բոլորովին սկզբունքային հողի վրայ :

Տէր Սահակ մեկնեցաւ նշանակալից
կերպով գլուխն օրօրելով : Անցան մի քա-

նի օրեր և ես ու ե Է պատասխան չստացայ :
Վարդան սկսաւ անհամբերութեան նշան-
ներ ցոյց տալ :

— Քանի որ Բէս Սէրքօ ներեր է ինձ՝
երթամ գործիս սկսիմ, կը կրկնէր այդ ա-
պուշը . ուզելով այսպէս եսասիրաբար ոտ-
նակոխ ընել միլիոնաւոր պրօլէտարիաներու
իրաւունքը, իր անձնական շահին համար :

Վերջապէս առջի երեկոյ, տեսնելով որ
պատասխանը կ'ուշանայ, մեր կողմէ, իբրեւ
լիազօր ներկայացուցիչ, կը դրկեմ խեւ Ա-
վօն Բէս Սէրքոյի մօտ, ստանալու համար
վճռական պատասխան : Կ'երեւայ թէ մեր
ընկեր Ավօն, որ յեղափոխականի լաւ խմոր
ունի, մի քիչ խիստ լեզու կը գործածէ և
զինքը ծեծելով դուրս կը վանեն Սէրքոյի
բնակարանէն . քիչ յետոյ կուգայ նաեւ ինձ
մօտ Տէր Սահակ և կը յայտնէ թէ Բէս Սէր-
քօ այլեւս չուզեր նոյն իսկ Վարդանի ա-
նունը լսել :

Դա պարզապէս պատերազմի յայտարա-
րութիւն էր : Կապիտալիստի և obscuran-

tismeի միացեալ ոյժերն էին որ կը կան-
գնէին ընչազուրկ դասակարգի կորաքա-
մակ ուսերուն վրայ : Կարելի չէր լռել այդ
ակնյայտնի պրօլօֆալիաի հանդէպ և չգոր-
ծել : Նոյն գիշերն իսկ պատրաստեցի հե-
տեւեալ հրաւեր-յայտարարութիւնը, զոր
այս առտու, արշալոյսին, խեւ Ավօ տա-
րաւ փակցուց եկեղեցիի պատին վրայ .

«Աշխատաւոր դասակարգ Ծապլվարի

«Ահազանգը հնչեց :

«Սմենց Վարդանի և Բէս Սէրքոյի դէպքը
յայտնի է ամէնուր : Հակառակ կուսակցու-
թեանս բոլոր խաղաղարար ջանքերուն՝
աղբարային կապիտալիստը անողոք պատե-
րազմ կը հրատարակէ հողագործ պրօլետա-
րիայի մասսաներուն դէմ : Վատութիւն է
մեր կողմէն լռելը, վատութիւն է չգործելը :
Ծապլվարի մութ ուժերը՝ կազմակերպուած՝
կ'ուզեն ջախջախել բանտարական դասա-
կարգի իրաւունքներն և տապալել նորա-
ծագ ազատութիւնը որ մեր այնքան զո-
հողութիւններովը ձեռք բերինք :

«Բոլոր աշխարհի բանւորներ՝
«Միթէ թոյլ պիտի տա՞ք որ մի կեղտոտ
պուրժուա Մապլվարի մէջ ոտնակոխ ընէ
վաթառն միլիոն աշխատաւորներու իրա-
ւունքը: Դա անկարելի է: Ամէնքը մէկուն
համար, մէկը ամէնուն համար, ա՛յս պէտք
է ըլլայ մեր նշանաբանը: Բոլոր աշխարհի
բանւորները կը հրաւիրուին, Կիրակի օր,
Մկրենց կալը, ուր տեղի կ'ունենայ հրա-
պարակային բողոքի մեծ միթինկ: Պիտի
բանախօսեն ընկեր Փանջուհի, ընկեր Ալօ
և ագրարային կապիտալիսմի նահատակ
Սմենց Վարդան:

«Անկցի՛ կապիտալիսմը,
«Անկցի՛ օպսքիւրանթիսմը,
«Կեցցէ՛ սօցիալիսմը,
«Կեցցէ՛ պրօլետարիան,
«Կեցցէ՛ Մայիսի մէկը:»

Դժբախտաբար այսօր լուր օր է և
ամբողջ գիւլը կանուխ դաշտերը գացած է
աշխատութեան. ուրիշ անպատեհութիւն
մըն ալ այն է որ Մապլվարի մէջ գրեկ

կարդալ գիտցող ես միայն կամ. նոյն իսկ
քահանան կարդալ չի գիտեր: Այսու հան-
դերձ կը յուսայի որ յայտարարութիւնը
ցնցող տպաւորութիւն յառաջ պիտի բերէր
երեկոյին, երբ գիւղացիք վերադառնային
դաշտերէն. բայց ահա՛ խեւ Ալօ վազելով
կուգայ հեւ ի հեւ և կը գոչէ.

— Թուղթը պատուեր են եկեղեցիի պա-
տին վրայէն...:

Չէի կարող հաւատալ ականջներուս.
Ալօյի հետ անմիջապէս վազեցի գացի
ստուգելու համար այդ ծանրակշիռ իրո-
ղութիւնը: Այո՛, ճշմարիտ էր. հրաւեր-
յայտարարութիւնը պատառ բռնկ եղած էր,
հազիւ մէկ քանի կտորներ մնացած էին,
որոնք չարագործ ձեռքեր չէին կրցած
բզկտել, լաւ փակած ըլլալուն համար, ու
բովհետեւ խեւ Ալօ ջուրն ու ալիւրը չէր
խնայած յայտարարութիւնը փակցնելու
համար:

Ովքե՞ր գործեր էին այդ սրբապղծու-
թիւնը: Գիւղացիները բոլորն ալ դաշտն

էին, եկեղեցիի շրջակայքը մարդ չի կար. ուրեմն դաւադրութիւնը սարքուած էր շատ խորհրդաւոր կերպով: Յամենայն դէպս սա որոշ էր թէ Բէաքցիան զինաթափ չէր ըլլար: Ընդհակառակն իր այս նոր ցոյցով բրովօքացիան կատաղօրէն առաջ կը մղէր: Պէտք չէր ընկրկիլ: Որոշեցի անմիջապէս մի հակացոյց կազմակերպել: Վերադարձայ տուն, խել Ալօյի ձեռքը տուի մի երկար ձող, որու ծայրը կապուած էր մի կարմիր կտաւ: Սմենց Վարդան չալակեց իր ձշակի գործիքները, ես ալ անցայ իրենց գլուխը և այսպէս ամբոխը ժուռ եկաւ Ծապլվարի գլխաւոր փողոցները:

Երբ հասանք Տէր Սահակի տան առջեւ յանկարծ սկսայ երգել.

Debout, les damnés de la terre!
Debout, les forçats de la faim!

Կարծեմ առաջին անգամն էր որ յեղափոխական-ընկերվարական երգը՝ Էն-բերնասիօնալը՝ կը հնչէր Ծապլվարի մէջ:

Տունը մնացած երախաները, լսելով բանւորային մարտագոյ երգը, վազելով եկան միացան մեզի և ամբոխն առաւ պատկառելի երեւոյթ:

Ցուցարարները երբ հասան Բէա Սէրքոյի տան առջեւ, ոգեւորութիւնը ծայրաստիճանի հասած էր:

— Տղերք, գոչեցի, վար տուէ՛ք այդ դաւաճանի տան ապակիները:

Բայց, ափսոս, Բէա Սէրքոյի տան պատուհանները ապակի չունէին, եթէ ո՛չ այդ ապակիներու խորտակումը ջախջախիչ տպաւորութիւն առաջ պիտի բերէր ապահովարար:

Խել Ալօ որ հետզհետէ խանդավառուած էր, վրէժը լուծեց՝ քարկոծելով Բէա Սէրքոյի էջը որ դաշտին մէջ կ'արածէր, նոյն իսկ դանակը քաշելով՝ ուղեց վրան յարձակիլ, բայց ես արգիլեցի իսկոյն, չուղեցիով տեղի տալ անօգուտ արիւնահեղութեան:

Ի վերջոյ բազմութիւնը ցրուեցաւ գոհ տրամադրութեան տակ:

Ինչպէս կը տեսնէք, դրութիւնը խիստ
լարուած է Ծաղկաբլի մէջ: Տեսնենք ի՞նչ
հետեւանք կ'ունենայ գործը: Մենք ուր
տած ենք պայքարն առաջ մղել ամէն մի-
ջոցներով:

Մի քիչ փող սղարկեցէ՛ք փութով:

*
**

Յ. Գ. — Վերջին բոլորին, երբ հա-
մակս կը փակեի, իմացայքէ հրաւեր-յայ-
սարարութիւնը ո՛չ քէ Ռեալիստի մոլը
ուծեռուն ձեռքով պատռուած է, այլ մի
շատուկ պառաւի՛ Մարտի՛ այծը գայն
պատեր ու կերեր է, բուրբիկն ետեւ քս-
ուած ջրախառն ալիւրէն հրապուրուած:

Իսկ ընդհանուր կացութիւնը կը մնայ
նոյնը: Միքիկը՝ անպայման կը կայանայ
կիրակի օր:

Գ.

ԾԱՊԱՆԱՐ, 3 Նոյեմբեր 1908

Սիրելի ընկերներ,

Դիրքերը հետզհետէ կը ճշդուին իրենց
բնորոշ հանգամանքներով, և դասակար-

գային պայքարը իր բնական
հալոյիցիւն կը կատարէ
Ծաղկաբլի մէջ: Գիտակից
տարրերը կամաց կամաց կը
բոլորուին մեր յեղափոխա-
կան դրօշի շուրջը: Հողային

բանտարանութիւնը (Սմենց Վարդան) և
երիտասարդ մտաւորականութիւնը (Խեւ
Ա.Վ.) արդէն մեզ հետ են: Մեզ հետ կ'ըլլայ

նաեւ դպրոցականութիւնը: Յամենայն դէպս անհրաժեշտ է մեր շարքերը սեղմել և պատարաստուիլ վերջնական կռուին. որովհետեւ յետադիմական ոյժերը անգործ չեն մնար, իրենց խուլ պայքարը կը մղեն մեզի դէմ:

Այսպէս, օրինակ, երբ նախորդ նաւակով ծանուցուած բողոքի նսկայ միթինկը կիրակի օր տեղի կ'ունենար Մկրենց հայր, իներկայութեան հողային բանւորականութեան, երիտասարդ մտաւորականութեան և յեղափոխական տարրերուն, անդին, Րէս Սէքքօյի տանը մէջ, գիւղին մենծ-աղայականութիւնը գումարուած կղերականութեան և Ռէաքցիայի մութ ոյժերուն հետ, սատանայական մի խորհուրդ կը յղանար, այն է՝ դիմել Միացեալ Ընկերութեան և խնդրել որ Ծապլվարի մէջ դպրոց մը բանայ, պայմանաւ որ ծախսերու կէսը գիւղացիք հայթայթեն:

Այս միջոցաւ այդ կեղտոտ պուրժուաները կ'ուզէին իրենց ճանկին մէջ առնել Ծապլվարի դպրոցականութիւնը, ասպակա-

նել այդ մատղաշ էակները, ստրկութեան խմորով շաղուել անոնց անարատ հոգիները և փճացնել ամբողջ ապագայ սերունդը: Վտանգը ահագին էր և պէտք էր անմիջական դարման:

Իսկոյն կեւ Ալօն գրկեցի մի այրի կնոջ Սարայի մօտ՝ և բերել տուի անոր որդին Կարօն, որ ինը տարեկան մի ուշիմ և եւռանդոտ լաճ է, և ըսի իրեն որ հետեւեալ օր հրաւիրէ իր ընկերները մեր տան պարտեզը, ուր կը կայանայ մանկական պարահանդես:

Հրաւերը առաջ բերաւ մեծ խանդավառութիւն, և երկուշաբթի օր 40-42 լաճեր խոնուած էին պարտեզը: Կատարուեցան մի քանի մանկական խաղեր: Յետոյ շուրջս հաւաքեցի տղերքը, և բացատրեցի թէ ի՞նչ սարսափելի դաւ մը կը պատարաստուէր իրենց դէմ և թէ ի՞նչ որոշ դիրք հարկ էր բռնել:

Մի առ մի ցոյց տուի իրենց իրաւունքները: Ըսի թէ ի՞նչ պարագաներու մէջ

իրենց բացարձակ իրաւունքն էր դասադուլ ընել. թէ ե՞րբ պէտք էր որ ըմբոստանային ուսուցիչներու դէմ, թէ ե՞րբ հարկ էր պատժել ուսուցիչները և թէ ի՞նչ պատիժներ կարելի էր տնօրինել ուսուցիչներուն դէմ:

Խօսքերս առաջ բերին խորին տպաւորութիւն, և տղաք արդէն իսկ պատրաստակամութիւն յայտնեցին դասադուլ ընելու:

Մի քանի օր յետոյ կրկին ժողով գումարուեցաւ, և այս անգամ կազմեցինք Ծապլվարի Դպրոցական Միութիւնը իր որոշ ծրագրով ու գործելակերպով: Կարօն ընտրուեցաւ նախագահ: Կայ նաև գործադիր ժողով, խմբագրական մարմին և ահաբեկիչ խումբ:

Ինչպէս կը տեսնէք, տակաւին դպրոցը չբացուած՝ մենք ունինք Դպրոցական Միութիւնը, ամբապէս կազմակերպուած և պատրաստ կռիւ մղելու: Այժմ հանդարտ սրտով կը սպասենք: Ծապլվարի դպրոցին

ուսուցիչը կրնայ գալ երբ որ կամի: Իրեն կը պատրաստուի մի փառաւոր ընդունելու թիւն որ կարծեմ յաւիտեան չպիտի մոռանայ: Խեւ Այլօ չինած է արդէն գաւաղաններ որպէս զի կրիտիկական բոլբլին տղերքը անդէն չմնան:

Մէր քաղած տեղեկութիւններուն համեմատ՝ Արարկիրի Միացեալ Ընկերութեան ներկայացուցչին հետ բանակցութիւնները յաջող ելք ունեցեր են, և այժմ կը սպասուի ուսուցչի գալստեան: Ո՞վ է այդ պարօնը, ի՞նչ սկզբունքի կամ ի՞նչ գաղափարներու կը ծառայէ: Դա բոլորովին անծանօթ է ինձ: Յամենայն դէպս պէտք է կատաղի կռիւ մղել անոր դէմ: Սա բացայայտ պայման է:

Սմենց վարդան և Խեւ Այլօ Ծապլվարի կիներուն մէջ բուռն փրօփականտ կը մղեն Միացեալ Ընկերութեան Ծապլվարի դըպրոցին բացման դէմ, և կ'ըսեն թէ այդ դպրոցին պատճառաւ իրենց տղաքը անաստուած պիտի ըլլան, Ս. Լուսաւորիչը

պիտի ուրանան, Բրոտ պիտի դառնան, ևն.։ Այդ բրօփականտը առաջ կը բերէ մեծ յուզում, այն աստիճան որ երէկ Տ. Սահակ քահանան եկաւ ինձ մօտ և խնդրեց որ խրատեմ մեր բնկերները որպէս զի այդ տեսակ խօսքերով միտքերը չպզտորեն և գիւղին մէջ յուզում առաջ չբերեն։

Իբրեւ ջախջախիչ փաստ կարգացի իրեն մեր ծրագիրը և պլանօրմը, ցնց տալու համար թէ մեր կուսակցութիւնը կրօնական խնդիրներու մէջ ի՛նչ աշխարհահայեացք ունի և թէ ի՛նչքան հակասութիւն էր մեզ իբրեւ մոլեռանդ ներկայացնելը։

— Եւ սակայն այդպիսի խօսքեր կը տարածեն կօր, պնդեց Տէր Սահակ։

Այն ատեն իրեն բացատրեցի կուսակցութեանս գործելակերպը, թէ ի՛նչպէս իբրեւ կուսակցական մենք պարտաւոր ենք ազատամիտ և անհաւատ ըլլալ, սակայն անհատապէս ազատ ենք հաւատացեալ և նոյն իսկ մոլեռանդ ըլլալու, հետեւաբար Սմենց Վարդան և Խեւ Ալօ իբրեւ կու-

սակցական չէ որ կը գործեն այս պարագայիս, այլ սոսկ անհատապէս, և մենք ո՛չ մի կերպով իրաւունք չունինք բռնանալու մեր կուսակիցներու անհատական համոզումներուն վրայ։

Տ. Սահակ մեկնեցաւ անխօսուել, թէ եւ յայտնի կ'երեւար որ տուած բացատրութիւններս լաւ չէր կրցած մարսել։ Որքան դժուար է ստրկամիտներու համար ըմբռնել մի ո և է ազատական միտք։

Վերջի անգամ փողի մասին պահանջմունքս յնաց անպատասխան. խնդրեմ ուշադրութիւն դարձուցէք այդ մասին. դա էական հարց է ինձ համար։

Ե.

ԵՐԱՊԼՎԱՐ, 21 ՆՈՅԻՄ. 1908

Սիրելի Ընկերներ,

Ստացայ ձեր նամակն և ձեր տուած
հրահանգները: Իմ ալ աշխարհայեացքս
բոլորովին համաձայն է ձե-
րինին: Մէկ կողմէն պէտք
է կատաղի կռիւ մղել Հայ
պուրփուազիայի և իր դա-
սակից կղերականութեան,
քափիթալիսմի, հաստատ-
ուած հին կարգուսարքին, ապականած
բարքերուն, ընտանեկան շղթաներուն,
կրօնական կապանքներուն դէմ, միւս կող-

մէ եղբայրական սիրոյ և միաբանութեան ձեռք կարկառել հարեւան ազգաբնակու-
թեանց, Բրդերու, Եղիտիներու, Քըզըլ-
պաշներու և Լազերու:

Ձեր նամակը առնելուս պէս մեկնեցայ
Քօմրաշ գիւղ, ուր մնացի մի շաբաթի
չափ, սէր և եղբայրութիւն քարոզելով
Բրդերուն: Ըսի իրենց որ մեր Կուսակցու-
թիւնն երբեք թշնամական յետին մտքեր
չունի իրենց նկատմամբ, այլ ընդհակա-
ռակն կը փափաքի համերաշխութեան դա-
շինք հաստատել իրենց հետ և միասին ա-
ռաջ վարել պայքարը:

Քօմրաշի մէջ հիմնեցի նաեւ քրդական
անդրանիկ քիւլպը զոր անուանեցի «Քօմ-
րաշի սօցիալ յեղափոխական Կարլ Մառքս
Կլուբ»: Առ այժմ քիւլպի նիստերը կը կա-
յանան մի ախոռի մէջ, սպասելով որ մի
յարմար կեդրոնատեղի գտնուի: Քիւլպի
նախագահն է Քէլէշ Մրկօ, որու մասին
խօսած եմ նախորդ նամակներուս մէջ, իսկ
քարտուղարը՝ Հասօ, որ մի համբաւաւոր

կտրիճ է և Սահմանադրութեան հաստատ-
ման առթիւ եղած ընդհանուր ներուժին
ատեն ելած է բանտէն, ուր կը գտնուէր
տարիներէ ի վեր իր գործած կարգ մը ոճ-
րագործութիւններուն պատճառաւ: Հասօ
հերոսի խառնուածքով մի լաւ խմոր է որ
կրնայ մեծ օգտակարութիւն ունենալ վրճ-
ռական ըզլներուն: «Կարլ Մառքս Կլուբ»ը
կոչուած է փրկարար դեր կատարելու առ
հասարակ Քուրդ և Հայ համայնքներուն
մէջ:

Ծապլվարի մէջ մի Կօօպէրատիւ ընկե-
րութիւն կազմելու համար բրած ջանքերս
մնացին անհետեւանք: Ս.յ.դ. ապուշ գիւ-
ղացիները իրենց բոլոր խելքն ու միտքը
տուեր են դպրոցին, որուն համար այժմ
կ'աշխատին մի յատուկ շէնք շինելու եկե-
ղեցու կից: Թո՛ղ շինեն և յետոյ մենք կը
տեսնենք թէ ո՛ւմ կը ծառայէ այդ շէնքը:

Անշուշտ կը յիշէք որ խմացուցած էի թէ՛
պառաւ Մարօյի այժմ պատուած ու կերած
էր մեր հրաւէր-յայտարարութիւնը: Անա-

սուսնն անցեալները մեռաւ և Մարօ այժմ մեզ կ'ամբաստանէ ըսելով որ իմ յայտաբարութեամբս թունաւորած եմ այժը, ուրովհետեւ Ռեաֆսիօնիքներ ըսած են իրեն որ հուսնականաբար կախարդական բաներ գրած էի մէջը: Այս անախորժ գէպքը շատ վատ տպաւորութիւն ըրաւ մեր կողմէ դուրս եկած գրութիւններու prestigeին վրայ, այնպէս որ երկու օր առաջ երբ թռուցիկ մը հանեցի դպրոցական հարցի մասին, ո՛չ ոք ուզեց զայն ձեռք առնել, վախնալով որ կը թունաւորուի: Մի այսպիսի միջավայրի մէջ ուր բոլոր մութ ոյժերը լիկիւս կազմած են մեզի դէմ, շատ դժուար է հիմնական քայլեր առնել: Այսու հանդերձ դպրոցական հարցի շուրջ մեր մզած բուռն պայքարը բոլորովին ամուլ չը մնաց: Տէր Սահակ եկաւ ինձ մօտ և Րէս Սէրգօյի կողմէ զիս հրաւիրեց անոր տունը, որպէս զի մի համաձայնութեան գտնէք, ուրովհետեւ լաւ կ'ըզգային որ մենք որոշած ենք չընկրկիլ Ծապլվարի պուրժուա դասակարգի բրովօգախաներու հանդէպ:

Յայտնեցի այդ տէրտէրին որ կուսակցութեանս ներկայացուցիչը չէր կարող բանակցութեան համար երթալ մի կեղտոտ պուրժուայի ոտքը, և եթէ Րէս Սէրգօ մի խնդիրք ունի կրնայ գալ մեր կեդրոնատեղին: Մեր բռնած այս կորովի դիրքը խոր տպաւորութիւն գործեց Սմենց Վարդանի, Խեւ Աւօյի և Կարօյի վրայ: Տէր Սահակ մեկնեցաւ և հետեւեալ օրը լուր բերաւ թէ Րէս Սէրգօ չէր ուզեր մեր մօտ գալ, չկամենալով դէմ առ դէմ գտնուիլ Սմենց Վարդանի և Ավօյի հետ: Կը տեսնէ՞ք այդ ամբարտաւան քափիթալիստի հոգիին սեւութիւնը:

Եւ Տէր Սահակ առաջարկեց որ բանակցութիւնը կատարուէր իր տանը մէջ, ուր պիտի գար նաեւ այդ աղտոտ արարածը:

— Կուսակցութիւնս չի ծռիր միջնադարեան կղերականութեան առջիւ, եղաւ իմ պատասխանս:

Բանակցութիւնները շարունակուեցան մի քանի օր և վերջապէս որոշուեցաւ որ

տեսակցութիւնը տեղի ունենայ չեզոք հողի վրայ, Գոմրաչ գիւղի Կարլ Մառքս կոլեբին մէջ:

Երէկ իրաւարարական սոյն ժողովը գումարուեցաւ վերոյիշեալ քլիւպը:

Րէս Սէրգօ շատ հաշտարար ընթացք բռնեց, նոյնիսկ առաջարկեց որ ես ըլլամ նոր գպրոցի տնօրէն ուսուցիչը: Դա պուր-
ժուազիական մի կեղտոտ հնարք էր զիս կաշառելու համար: Անպայման մերժեցի և ներկայացուցի մեր հրամայողական հետեւեալ պահանջումները:

Դպրոցի համար շինութեան վրայ եղող եկեղեցիի կից շէնքը փլցնել և մի նոր շէնք շինել չեզոք հողի վրայ, զերծ միջնադարեան ազդեցութենէ:

Ուսուցչի ընտրութիւնը յանձնել իմ կազմած Ուսանողական Միութեան:

Ընդունիլ խառն դասարաններու դրութիւնը:

Պարտաւորիչ ընել ընկերվարական ուսուցումը:

Ձեռքի կրօնագիտութիւնը:

Պաշտօնապէս ճանչնալ Ուսանողական Միութիւնն և վաւերացնել զայն:

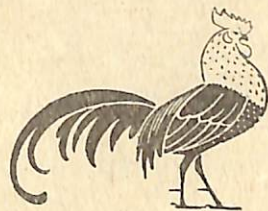
Կը տեսնէք թէ որքան մեղմ էին մեր կողմէ եղած պահանջմունքները, սակայն Րէս Սէրգօ և Տէր Սահակ մերժեցին հաւատարմութիւնը:

Խրամատը վերջնականապէս բացուած է մեր միջև:

Կ'սպասեմ վճռական դէպքերու:

Կարլ Մառքս կոլեբը իր քարտուղարի միջոցաւ իր համակրանքը յայտնեց մեր պաշտպանած դատին: Դա մի շատ սրտապնդիչ երեւոյթ է:

Խնդրեմ փող ուղարկեցէք:

ԾԱՊԼՎԱՐ, 6 ԴԵԿՏ. 1908

Սիրելի Ընկերներ,
Կեցցէ՛ յեղափոխութիւն .
Կեցցէ՛ ազատութիւն :

Կրիտիկական մօմէնտը, ինչպէս կը գու-
շակէի, վերջապէս հասաւ և յեղափոխու-
թիւնը իր դրօշակը պար-
զեց Ծապլվարի մէջ : Եր-
կու օրէ ի վեր պաշար-
ուած դրութեան մէջ ենք
և ամէն յարաբերութիւն խղած՝ գիւղի
բնակչութեան հետ : Պատմական դէպ-
քեր տեղի ունեցան որոնք կ'արժէ ման-

բամանն պատմել այստեղ, ցոյց տալու համար թէ Երբքան չբջայեացուցածեմք վարուեցաւ Կուսակցութիւնս, վճռական րոպէներուն և թէ՛ փաստացի կերպով ապացուցանելու համար մութ ուժերու անաղնիւ և վատ դերը:

Մի չարախոս առաջ աւարտեր էր եկեղեցու կից՝ դպրոցի շէնքը, որ կը բաղկանայ ցեխով ծեփուած փայտաշէն մի ընդարձակ սրահէ և վարժապետի համար մի փոքրիկ խուցէ, բոլորովին զուրկ գերմանական արդի մանկավարժական ճարտարապետութեան պահանջմունքներէն. բայց հարցը դրա մէջ չէ:

Այն ինչ խմացայ որ դպրոցի շէնքի շինութիւնը աւարտեր է և նոր ուսուցիչը ճամբայ ելած է Արարիկիւն հոս գալու համար, անմիջապէս իմ մօտ հրաւիրեցի Ծապլվարի յեղափոխական գործօն շարքերը, Սմէնց վարդան, Խեւ Ալօ և Ուսանողական Միութեան նախագահ՝ Կարօ, որպէս զի խորհրդակցինք կացութեան և մեր բռնակիւք ընթացքի մասին:

Խեւ Ալօ առաջարկեց, իբրեւ արմատական դարման, անմիջապէս կրակի տալ դպրոցի շէնքը. բայց ես մի քիչ անհասկացտայ այդ միջոցը և բացատրեցի մեր ընկերներուն որ մենք պէտք է ցոյց տանք սառ պաղարիւնութիւն և մեր հակառակորդներու նման չդիմենք ծայրայեղ աւարճներու: Այն տարբեր՝ եթէ Ալօ կ'ուզէր մի այդպիսի բան ընել անհատական պատասխանատուութեան տակ, առանց կուսակցութեանս պաշտօնական միջամտութեան. ևս այն ատեն անհատապէս կրնայի համաձիտ ըլլալ իրեն, քանի որ Կուսակցութիւնս, որ ամէն հարցի մէջ ունի իր ազատ հայեցակէտը, ո՛ր է է կերպով չի կրնար բռնանալ իր ընկերներու անհատական գործունէութեան վրայ:

Երկար վիճարանութենէ վերջ, որոշում կայացաւ Կուսակցութեանս կողմէ մի ցոյց կազմակերպել Ուսուցիչ դէմ՝ Ծապլվար հասած օրը, իսկ եթէ այդ ցոյցը մնար առանց որոշ արդիւնքի, այն ատեն ուսու-

ցիչը պիտի ծեծէինք անհատապէս և ո՛չ թէ յանուն կուսակցութեան, որ երբեք չընդունիր այդ տեսակ բռնի միջոցներ, և իր գաղափարներու յաղթանակին համար խօսքէ ու գրչէ զատ ուրիշ գէնք չի ճանչնար:

Որպէս զի կեղտոտ պուրժուազիայի և սեւ կղերականներու մութին մէջ սարքած դաւադրութեանց զոհ չըլլանք, խոհեմութիւն համարեցի վաղօրօք մեր մօտ հրաւիրել Քոմբաշի Կարլ Մառքս Կլուբի քարտուղար Հասո, որ արդէն իր որոշ և գիտակից հայեցակէտը պարզած էր դպրոցական հարցի մասին:

Վերջապէս երկու օր առաջ լուր առինք թէ՛ ուսուցիչը ցերեկուայ մօտ կը հասնէր Ծապլվար: Արդէն իսկ Բէս Սէրքօ, Տ. Սահակ, Սէրքօյի երկու որդիքը, Սըօ Զան, Փրենց Յարօ և Կօլօշենց Սեդօ, գիւղին բոլոր մենծ-աղայական կուսակցութիւնը իրենց արբանեակներով, հացկատակներով, պնակալէզներով գացեր էին դիմաւորելու պուրժուազիայի պաշտօնական

ներկայացուցիչը, իբր թէ նա մի յեղափոխական-հասարակական մեծ գործիչ կամ անձնուէր հերոս լինէր:

Մենք իսկոյն հաւաքուեցանք եկեղեցու մօտերը պատշաճ դիրքեր գրաւելու:

Եւ ահա երեւցաւ թափօրը: Երբ ուսուցիչը և իր ուղեկիցները կանգ առին եկեղեցու քով և վար իջան իրենց ձիերէն՝ ցոյցը պայթեցաւ:

— «Անկցին յետադիմականները, անկցին դաւաճանները, անկցին սուտ դպրոցասէրները, անկցին կեղծաւոր ուսուցիչները, կեցցէ յեղափոխութիւնը, կեցցէ Պրօլետարիատի ինքնագիտակցութիւնը, կեցցէ՛ Ծապլվարի մտաւորական երիտասարդութիւնը»՝ աղաղակները օդը կը թնդացնէին:

Տեսնելու էր մութ ուժերու շփոթութիւնն ու վախը: Տ. Սահակ անմիջապէս ինձ մօտ վազեց և աղաչեց որ վերջ տանք ցոյցին:

— Յեղափոխութիւնը պայթեցաւ Ծապլ-

վարի մէջ, պատասխանեցի, և կարելի չէ հեղեղի ընթացքը կասեցնել:

Այդ բոլորէն մի սուր աղաղակ լսուեցաւ: Խեւ Ավօ, իր անհատական պատասխանատուութեան տակ, քար մը չպրտած էր ուսուցչի ձակտին և վիրաւորած զայն: Արիւնը կը հոսէր և խուճապն ընդհանուր էր: Բէս Սէրքօ, Սըհօ Զան, Փրենց Յարօ և Կօլօչենց Սեդօ մի վայրագ յարձակում գործեցին խեղճ պատանիին վրայ, որ շուարած՝ մեր մօտ ապաստանեցաւ.

— Հասի՛ր Հասօ, դռնիցի Կլուբի քիւրտ քարտուղարին՝ որ հաստ դաւազանը ձեռքը մի քիչ անդին դիրք բռնած էր:

Այն ատեն պայքարն ստացաւ ծանր հանգամանք և հազիւ յաջողեցանք ես, Ավօ, Կարօ, Սմենց Վարդան և Հասօ, խուժանը ձեղքելով ապաստանիլ դպրոցի շէնքն որուն դուռը ամրապէս փակեցինք:

Կռիւի միջոցին մի քանի բէաքսիօնէր գլուխ վիրաւորուեցան, մեր կողմէ ոչ ոք մնաստեցաւ:

Անմիջապէս դպրոցի տանիքի վրայ պարզեցինք կարմիր դրօշը զոր նախապէս պատրաստած էինք: Տպաւորութիւնը խիստ ցնցող եղաւ ամբողջ գիւղին մէջ:

Այժմ երկու օրէ ի վեր կը մնանք դըպրոցը, զօրաւոր կերպով ամրացած: Կը լսենք թէ մուշ ուժերը վատաբար դիմում ւրած են կառավարութեան՝ մեզ բռնի դուրս հանելու համար չէնք մը որ ամբողջ ժողովրդի սեփականութիւնն է: Տեսնենք բանից ի՞նչ դուրս կուգայ:

Սուինի քաղաքականութիւնն է որ ծայր կու տայ: Դէհ, թո՛ղ ցոյց տան իրենց բո՛ւն, իսկական դոյնը: Մենք չենք ընկրկիր:

Առ այժմ փութով փող ուղարկեցէ՛ք:

ԽԱՊՈՎԱՐ, 14 ԳԵԼԻՏ. 1908

Սիրելի Ընկերներ,

Պաշարման դրութիւնը կը չարունակուի
և մենք ութ օրէ ի վեր փակուած կը մնանք
դպրոցի չէնքին մէջ զոր
ամրացուցած ենք ռազ-

մական պահանջմունքներ
բու համեմատ: Դպրո-
ցական Միութեան նախագահ Կարօյի
մայրը՝ Սարա՝ եկաւ միացաւ մեր շարքե-
րուն: Մի խելօք պառաւ կին է դա, որուն
հետ պէտք է հօտիլ նշանացի կերպով,
քանզի բոլորովին խուլ է: Սարայի ներկա-

յուլիսին օգտուելով՝ անմիջապէս ձեռնարկեցի կազմել «Ծապլվարի գիտակից տիկնանց ՅԱՌԱՋ ակումբ»ը, և օժանդակ մարմին մը «Ծապլվարի Հ. Յ. Լ. կանանց ԱՆՋՆՈՒԷՐ խումբ» անունի տակ։ Այս վերջին կազմակերպութիւնը հրամայողական պահանջք էր դարձած, որովհետեւ մի քանի օրէ ի վեր թանջքէ կը տառապէի և պէտք ունէի մի անձնուէր կնոջ խնամքին։

Թէեւ պաշարման վիճակի մէջ՝ սակայն անգործ չմնացինք ութ օրէ ի վեր։ Նախ և առաջ ցրուեցի, նորակազմ Յառաջ ակումբի միջոցաւ, մի պաշտօնական թուղթիկ կուսակցութեանս Ծապլվարի մասնաճիւղին կողմէ, ուղղուած մեր Թրքահայ, Ռուսահայ, Պարսկահայ և Ամերիկահայ Կօմիթէներուն, Ենթակօմիթէներուն և ընկերներուն։ Այդ թուղթիկով մանրամասն պարզեցի վերջին կարեւոր դէպքերը, փաստացի կերպով ցոյց տուի թէ կուսակցութիւնս որքան խոհեմութեամբ, զիջողութեամբ և բարեացակամութեամբ վարուած

էր, և ցաւալի դէպքերուն ամբողջ պատասխանատուութիւնը ծանրացուցի մութ ուժերու սարքած դաւադրութիւններուն վրայ։ Այս գրութիւնը, որուն մէկ օրինակը կը զրկեմ ձեզ, ինչպէս պիտի տեսնէք՝ ունի տրամաբանական հիմք, հաստատ լօգիկա և որոշ հայեցակէտ։

Յետոյ երեւցաւ մտաւորական երիտասարդութեան կողմէ մի թուղթիկ՝ ուղղուած Ծապլվարի գործաւորական դասակարգին։ Դա մի պերճախօս կոչ էր ընդհանուր գործադուլի, ինչ որ ներկայ պայմաններու մէջ մի նուիրական պարտականութիւն էր աւմէն գիտակից գործաւորի համար, բայց ակոսն որ պայտար Միօ տակաւին չէ հասած այն քարքրութեան որ կարող ըլլայ ըմբռնել մասնաւորին շահն ընդհանուրի օգտին զոհելու պարտադրիչ սկզբունքը։

Երրորդ թուղթիկը, հողային բանւորականութեան կողմէ ստորագրուած, անգամ մը եւս կը գոռացներ ընչազուրկ Պրօլէտարիատի բոլորքը հողային քափիթալիստի դէմ։

Յետոյ երեւցաւ Քոմբաշ քիւրտ գիւղի կարլ Մարքս Կլուպի մի ցնցող manifeste, որ եղբայրական ձեռք կը մեկնէր Ծապլւ վարի մէջ պատնէշի վրայ կռուող իր գաղտնարի ընկերակիցներուն։ Այս յայտարարութիւնը, որ տաք շունչով մը գրուած էր, սրտապնդիչ տպաւորութիւն գործեց առ հասարակ բոլոր ընկերներու վրայ։

Հինգերորդը Ծապլւ վարի գիտակից տիկնանց Յառաջ ակումբի անդրանիկ թուցիկն էր, որով հրաւեր կ'ըլլար Ծապլւ վարի բոլոր տիկիններուն գալ բոլորեւելու մեր շուրջը, դպրոցի գաղաթը բարձրացող կարմիր դրօշակին տակ։

Վերջապէս, երեւցաւ նաեւ Ծապլւ վարի Հ. Յ. Լ. կանանց Անճնուէր խումբի թուուցիկը, որտառուչ մի կոչ, ուղղուած առ հասարակ բոլոր հայուհիներուն, որպէս զի փութան շուտով մի քիչ ամօքիչ տերեւներ հաւաքել և եփել։ Ասիկա մի համակրական ցոյց էր գէպ ի կուսակցութեան Ծապլւ վարի ներկայացուցիչը, որ,

ինչպէս ըսի, թանջքէ կը տառապէի։ Այս փափուկ հոգածութիւնը պարտաւոր ըրաւ զիս անմիջապէս մի թիկնի կայացնել և հրապարակային շնորհակալութիւն յայտնել՝ Կուսակցութեան կողմէ՝ Հ. Յ. Լ. կանանց Անճնուէր խումբին։ Իմ ճառս կեւ Ալօ նշանացի կերպով թարգմանեց ընկերութիւն Սարայի, որ շատ յուզուած կ'երեւար։

Բաց ատի, միւս կողմէ, բանակցութիւններ սկսուած են Բէս Սէրքօյի և Տ. Սահակի հետ։ Բէս Սէրքօ երեք օր տաջ եկաւ և ուզեց որ դպրոցը թողունք, հաշտութիւն գոյացնենք և գիւղը հանդարտի։ Մինչեւ իսկ խոստացաւ դպրոցն առ այժմ փակ պահել, ուսուցիչը եւ զրկել և ինձ յանձնել դպրոցի Տնօրէնութիւնը, անպայման կերպով։

Այդ խաղաղական առաջարկներն ի հարկէ կարելի չէր ընդունիլ — մենք կ'ուզէինք գաղափարական պայքար, յեղափոխական գործունէութիւն և ոչ թէ անշարժութիւն և մեռելութիւն։

— Մենք ամէնքս ալ Հայ ենք, եղբայր ենք, ինչու սիրով չապրինք իրարու հետ, ինչու կռիւ ընենք, — կը կրկնէր այդ կեղտոտ պուրժուան որ կարող չէր ըմբռնել թէ կեանքի էական պայմանն էր կռիւը, թէ դատակարգային պայքար անհրաժեշտ էր ընկերվարութեան յաղթանակին համար, և թէ առանց արիւնհահեղութեան կարելի չէր մի լաւ բան դուրս բերել:

Երկարօրէն բացատրեցի իրեն որ ինք, իբրեւ պուրժուազիայի ներկայացուցիչ, պարտաւոր է լինել մեր կատաղի հակառակորդը և իբրեւ այդ պէտք է դիմէ կեղտոտ միջոցներու. հրամայողական պարտք է իրեն համար ստիկանական աջակցութեան դիմել և մեզ բռնի դուրս հանել դպրոցէն, ևլն.:

Բէս Սէրգօ պատասխանեց թէ իբրեւ գիւղապետ՝ երբեք չալիտի թոյլատրէր որ ստիկան բերուէր և թէ կը նախընտրէր մեռնիլ՝ քան թէ ներքին կռիւներու համար կառավարութեան դիմում ընել:

Կը տեսնէ՞ք որ այդ կեղտոտ արարածը նոյն իսկ կարող չէ ունենալ իր դատակարգին պահանջած սեւ ոգին: Ի զո՞ւր կրկնեցի թէ մեր մէջ պէտք էր մղուէր դատակարգային կատաղի կռիւ, թէ իրենք պարտաւոր էին մեզ դէմ գործածել բոլոր կեղտոտ զէնքերը, մատնութիւն, դաւաճանութիւն, զրպարտութիւն և ի հարկին դիմելու էին բռնի միջոցներու, թէ առանց ստոր կարելի չէր ունենալ պուրժուազիական կեղտոտ դատակարգը, որուն գոյութիւնը անհրաժեշտ է, անոր դէմ մղելու համար յեղափոխական ազնիւ պայքարը:

— Մենք եղբայր ենք, մենք քրիստոնեայ Հայեր ենք, մենք պէտք է իրար սիրենք, միարանութեամբ ապրինք, կ'ըսէր ու կ'ըսէր այդ սպուշ արարածը:

Յամենայն դէպս, ես հաստատ մնացի կռիւի անպարէզին վրայ: Պայքար յառաջ բերելու համար այնքան ջանքերէ վերջ, չէի կրնար մի յիմար գիւղացիի խաղաղասիրական զգացումներուն զօնել մեր երեք

ամսուան ամբողջ ջանքերն և գործունէութիւնը : Դա չափ վատ ազդեցութիւն պիտի գործէր մեր շարքերուն վրայ :

Վաղը ինձ մօտ կու գայ Տ. Սահակ նոր բանակցութիւններու համար :

Վճռական քայլը կ'առնուի այն ատեն . և այդ յիմար Բէն Սէրգօ վերջապէս կը ստիպուի զիմնի կառավարութեան և ստորիկանական միջամտութիւն հրաւիրել , ինչ որ անհրաժեշտ է մեր պայքարի վերջնական յաղթանակին համար :

Փօսքը եկաւ , նամակներ և թերթեր եկան , հրահանգներ եկան , բայց վաղ չը կայ : Խնդրեմ ուշադրութիւն դարձրէ՛ք այդ կենսական հարցի վրայ :

Ը.

ԽԱՊԼՎԱՐ, 24 ԴԵԿՏ. 1908

Սիրելի Ընկերներ ,

Վերջապէս յեղափոխական գործունէութիւնը Ծաղկաւորի մէջ իր սուր հանգամանքը ստացաւ : Այն կեղծ

ու խաբէական կապերն որոնցմով մինչեւ այսօր սլոխտարիատ գասակարգերը միացած էին պուրժուազիական , կղերական և ագրարային ազնուականութեան կեղեքիչ տարրերու հետ , խզուե-

ցան, ջախջախուեցան. ինքնագլխով-
ցութիւնը զարթոնց գլուղացիական մաւ-
սաներու մէջ, ստեղծուեցան որոշ հո-
սանքներ և կազմուեցան իրարու անհաշտ
այն թշնամի տարրերն որոնց անողոք ու
կատաղի պայքարէն մի լաւ բան դուրս
պիտի գայ անպայման:

Բայց հարկ է պատմել իրողութիւններն
իրենց ժամանակագրական կարգով:

Բէս Սէրգոյի հաշտարար միջամտու-
թեան անյաջող փորձին հետեւեալ օրն իսկ
մեր մօտ եկաւ Տ. Սահակ և կրկնեց, գրե-
թէ բառ առ բառ, իր դասակից կեղտոտ
պուրժուայի խօսքերը, ըսելով որ իրենք
պատրաստ էին ամէն գոհացում տալ միզի
որպէս զի վերջ գտնէր Ծաղկավարի մէջ գա-
ղափարային յեղափոխական ազնիւ պայքա-
րը, որուն «անխորհուրդ իրարանցում» ա-
նունը կու տար միջնադարեան ճիզուրիթա-
կանութեան այդ սեւեռի ներկայացուցիչը:

Հարկ եղաւ բացատրել իրեն թէ՛ յեղա-
փոխութիւնը չի կրնար ընդունիլ երբեք

կղերականութեան կողմէ տրուած խրատ-
ները, թէ պայքարը սկսած է և կարելի չէ
կասեցնել անոր յառաջնադասութիւնը:

— Բայց ի՞նչ է ձեր նպատակը, պնդեց
այդ խառնարամիտ տէրտէրը:

Իբր թէ յեղափոխական ազնիւ պայքար
մղելու համար անհրաժեշտ ըլլար նպատակ
մը ունենալ և թէ անկեղծ ու անձնուէր
յեղափոխականի մը համար պայքարն ար-
դէն նպատակ մը եղած չըլլար:

Այդ ապականուած ու ալլաւերած էու-
թիւններուն համար, որոնց ամէն մի քայլը
մի շահամուլական նպատակ ունի, կարելի
չէ ըմբռնել թէ մի մարդ կարող է մի
ո և է գործունէութիւն ցոյց տալ առանց
նրա ծայրը անպատճառ մի օգտակարու-
թիւն լինելու: Անշուշտ Տ. Սահակի նման
յետադիմական ուղեղները չեն որ պիտի
կրնան հասկնալ «պայքարը պայքարի հա-
մար» իմաստասիրական սկզբունքը, ուստի
լաւագոյն համարեցի չպատասխանել: Բայց
Խեւ Ալօ որ ներկայ էր և որուն յեղափո-

խական ղառադարձութիւնը տարօրինակ զարդացումի կը հասնի հետզհետէ, Տ. Սահակի այդ բրովօգացիային չկարողացաւ համբերել և նրա խաղիւսը քաշեց, դուրս չսլքտեց պատուհանէն, ըսելով.

— Ահա՛ մեր նպատակը:

Խեւ Ալօյի այդ արարքը և կարճ խօսքը, ինչպէս կը տեսնէք, իրենց մէջ կը խտացնեն մեր ամբողջ յեղափոխական գործունէութեան փսիխօլոգիան:

Տգէտ տէրտէրն ի հարկէ չհասկցաւ այս ձեւով իրեն արուած պատասխանին հոգեբանական բարձրութիւնն և նոյն իսկ համարձակեցաւ բողոքելու:

Անմիջապէս փաստացի կերպով ցոյց տուի իրեն թէ՛ Բրովօգացիան իր կողմէ եղած էր, թէ՛ ինքն էր նախադրեալը և ընկեր Ալօյի արարքը մի օրինաւոր անձնապաշտպանութիւն էր պարզապէս:

Քահանան ոտք ելաւ մեկնելու համար: Այն ատեն, մեր նախօրօք տուած որոշումի համեմատ, Սմենց Վարդան, Հասօ և Խեւ

Ալօ յարձակեցան Տ. Սահակի վերայ, ձեռներն ու ոտքերը կապեցին և ախպէս անշարժութեան դատապարտեցին զինքը: Այդ յանկարծական յարձակումէն սարսափած՝ Տ. Սահակ մարեցաւ:

Անմիջապէս Ծաղկաբի շ. Յ. Ը. Կանանց ԱնՋնՈՒԷՐ խմբի նախագահ ընկերունի Սարա փութաց տէրտէրի մօտ և պէտք եղած խնամքները տուաւ:

Քիչ յետոյ Տ. Սահակ սթափեցաւ և երբ իր հանդարտութիւնը գտաւ, բացատրեցի իրեն թէ՛ իր կեանքի մասին մի ո և է վտանգ չէր սպառնար, թէ՛ եղածը լսկ մի յեղափոխական առքաիկա էր, որոշ նպատակի համար և թէ ինք մեր մօտ կալանաւոր պիտի մնար մինչև պայքարի վերջնական ելքը:

Մի քանի ժամ յետոյ, գիւղացիք տեսնելով որ իրենց տէրտէրը դուրս չի գար, մըւս կողմէ նշմարելով որ իր խաղիւսը դուրս ձգուած է, հաւաքուեցան դպրոցին առջեւ և սկսան «Տէր հայր, տէր հայր»

կանչել : Այն ատեն փայտէ փեղկերէն մին լանալ տուի, և տղերքը քահանան պատուհանին քով բերին, գլուխը բաց և թեւերը կապուած :

— Ահա՛ ձեր գաւաճանութեան դէմ՝ յեղափոխութեան պատասխանը, գոչեցի վարը ժողովուած ամբոխին :

Քառորդ ժամ չանցած՝ ամբողջ Ծապլվար հաւաքուած էր մեր շէնքի շուրջը, հո՛ն էր Րէս Սէրգօ իր երկու որդիներով, հո՛ն էին և Սըճօ Զան, Փրենց Յարօ, Կօլօշենց Սեդօ, պայտար Մկօ, կիներ, հարսեր ու աղջիկներ ու բոլոր երախայքը, ուրոնք լացուկոծով կը պոռչտային և իրենց քահանան կը պահանջէին : Աղմուկը հետզհետէ կ'աւելնար :

Յանկարծ Քամբաշ գիւղի Կարլ Մառքս Կլուբի քարտուղար Հասօ երեւցաւ պատուհանի առաջ և երեք անգամ իր հրացանը պարպեց օդին : Ամբողջ պուրժուազիան և անգիտակից ամբօխը լեղապատառ խոյս տուին ու փողոցը ամայութեան մէջ ինկաւ :

Այդ օրուայ բոլոր եղելութիւնները շատ ցնցող տպաւորութիւն առաջ բերին առ հասարակ ամբողջ Ծապլվարի մէջ :

Հետեւեալ օրը կրկին բանակցութիւնները սկսան, բայց այս անգամ ներկայացող պատգամաւորները չէին համարձակեր մեր դրան սեմէն ներս մտնել, այլ դուրսը կեցած կը խօսէին : Ի հարկէ մենք հաստատ մնացինք մեր սրոշումին մէջ և յայտարարեցինք թէ՛ միմիայն բռնի ոյժի առջեւ տեղի պիտի տանք :

Ամբողջ մի շաբաթ այդ կացութիւնը տեւեց, վերջապէս տեսնելով որ մենք երբեք տեղի չպիտի տանք հաշտարար խաբէական զինջութիւններու՝ Րէս Սէրգօ, Սըճօ Զան և Փրենց Յարօ, երեք օր առաջ, երկար խորհրդակցութիւններէ ետքը, կ'որոշեն դիմում բնել կառավարութեան :

Մեր անխոնջ ու յամառ պայքարին յաղթական արդիւնքն էր դա :

Այս երեկոյ, ինչպէս լուր առինք, կը

հասնին երկու ժանտարմա և մի յիսնա-
պետ : Վաղը կը լինի վճռական օրը :

Ափսո՛ս որ այս կրիտիկական մօմէնտ-
ներուն մէջ տակաւին բաւարարութիւն
չտուիք մեր փողի պահանջմունքներուն :
Չգիտեմ ինչպէ՞ս բացատրել ձեր այդ աշ-
խարհահայեացքը :

Թ.

ԾԱՊԱՎԱՐ , 4 Յունիս . 1909

Սիրելի Ընկերներ ,

Դրութիւնը վատացաւ , խիստ վատա-
ցաւ և չգիտեմ թէ ի՞նչ դուրս պիտի գայ
վերջ ի վերջոյ : Ինչպէս նա-
խորդ գրութեամբս ծանու-
ցած էի , Ծապլվարի պուր-
ժաւղիական դասակարգի
կեղտոտ ներկայացուցիչները
Բէս Սէրգօ , Սըհօ Զան և
Փրենց Յարօ , մեր ազնիւ գաղափարային
պայքարին պատասխանեցին իրենց սովո-

րական զէնքերովը, մատնութեամբ և դաւաճանութեամբ:

Տխուր երևույթ:

Երբ երկու ոստիկաններն ու յիսնապետը հասան Ծապլվար, Բէս Սէրգօ և իր խաֆիէ ընկերները ցոյց տուին այն շէնքը որուն մէջ մենք չաբաթներէ ի վեր ամբաջած էինք: Դա մի երկրորդ մատնութիւն էր այդ ստոր արարածներու կողմէ:

Մենք ի հարկէ ընդդիմութիւն ցոյց չը տուինք մեր թուրք եղբայրներուն. սիրաւ իր կերպով ընդունեցինք զիրենք ու անմիջապէս դուրս ելանք դպրոցէն ու վերադարձանք մեր տուները: Եւ սակայն պատահեցաւ մի շատ անախորժ դէպք որ մենք չէինք նախատեսեր: Յիսնապետը և ոստիկանները ձերբակալեցին ու միասին տարին Քոմրաշ գիւղի Կարլ Մառքս Կլուբի քարտուղար ընկեր Հասօն իբրեւ վաղեմի չարագործ: Ի զո՛ւր բացատրեցի յիսնապետին որ նա գաղափարային պայքար կը մղէր մեզի հետ, թէ Քոմրաշ գիւղի

կողմէ մի պատգամաւորի ներկայացուցիչ էր և թէ ասոր համար իր անձը պէտք էր նուիրական համարուէր:

— Ինք Քիւրտ, դուք Հայ, ձեր գործերուն ինչո՞ւ կը խառնուի, դպրոցը ո՞ւր՝ Հասօն ո՞ւր, նա մի պարզ աւագակ է, կ'ըսէր յիսնապետը:

Պատասխանեցի իրեն թէ՛ եփսփոսի-րիացիայի մասին չէի գիտեր ընկեր Հասօնի որոջ հայեցակէտը, բայց թէ նա Քիւրտ լինելով իրաւունք չունէր միջամտելու Հայերու գործին՝ դա մի անընդունելի գաղափար էր: Բացատրեցի իրեն Վասիլի Գօլուբէվի տեսութիւնը ցեղային զանազանութիւններու արուեստական բաժանմունքներու մասին, և ցոյց տուի թէ մարդկային ընկերութիւնը ո՛չ թէ զանազան ազգութիւններու կը բաժնուի՝ այլ որոջ դասակարգներու, և թէ այս տեսութեամբ ընկեր Հասօ, իբրեւ պրօլետարիատ, կը նոյնանար Խեւ Աւօյի և Սմէնց Վարդանի հետ:

Բոլոր այս փաստացի ապացոյցներն ահագո՛ւտ եղան և Հասօ տարուեցաւ Արար-կիր, ուր բանտարկուած կը մնայ:

Հազիւ թէ յիանապետն ու երկու ոստիկաններն իրենց կալանաւորին հետ հեռացան Ծապլվարէն, մի ցնցող թռուցիկ բաժնել տուի գիւղին մէջ: Ահաւասիկ նրա բովանդակութիւնը որ ունի պատմական որոշ նշանակութիւն.

«Գիտակի՛ց ժողովուրդ,

«Ահա՛ ճանաչեցիր քո բարեկամներն ու քո թշնամիները, ահա՛ տեսար թէ գաղափարային ազնիւ հողի վրայ դրուած մեր պայքարին ինչ վատութեամբ պատասխանեցին քո հակառակորդները: Նրբ քո աննկուն կամքդ չթեքուեցաւ այդ կեղտոտ դասակարգի պիղծ գարշապարին ներքեւ, անոնք չվարանեցան դիմելու իրենց սովորական ու սիրելի միջոցներուն՝ Մատնութեան և Դաւաճանութեան: Այո՛, այդ համիտաբարոյ հայակեր մուկ հողիները կառավարութեան դուռն ափ առին, ոստի-

կանական ոյժին դիմեցին վատաբար: Այդ գարշելի արարքով նոքա իրենց մահուան դատակնիքը ստորագրեցին: Առջի օրուրնէ ի վեր այլեւս մեռած է Ծապլվարի մէջ պուրժուագիական մասնիչ ու դաւաճան դասակարգը, մեռած է և մուկ ու ժերու ներկայացուցիչ կղերականութիւնը, մեռած է և ագրարային քափիթալիսմի կեղեքիչ դասակարգը, մեռած է և գիւղային ազնուականութեան ամբարտաւան տարրը, և այդ դիակոյտին վրայ կը բարձրանայ Ծապլվարի գիտակից պրօլետարիատը:

«Բայց գիտակից ժողովուրդ, միթէ թոյլ պիտի տա՞ս որ այդ մեռեալներն իրենց եղևունագործ դաւաճանութեան մէջ անպատիժ մնան, միթէ չօլիտի՞ վերակենդանացնես զանոնք որպէս զի քո ձեռովը իրենց պատիժը տաս:

«Մենք մեր կեղտոտ ու դաւաճան հաւաքակորդներուն պէս փրօլօֆագիաներու չենք դիմեր, մենք այդ վատերուն պէս եղբայրասպան կռիւներու չենք մղեր Ծա-

պըլվարի տղէտ ու անգիտակից մասսաները, բայց կ'ըսենք մեր գիտակից շարքերուն. — Դաւաճանութիւն և մատնութիւն գործուեցաւ Մապլվարի մէջ, դաւաճաններն ու մատնիչները օր ցերեկով, յայտնի համարձակ կը պարտին, գիտակից ժողովուրդը կը ճանչնայ զանոնք, մենք ու է խրատ կամ խորհուրդ չենք տար, բայց նա իբրեւ գիտակից ու խորհող այժիր պարտականութիւնը կ'ըմբռնէ և զայն կը գործադրէ, նա բռնակալութեան անաւոր շրջաններուն իսկ գիտցաւ թէ ի՞նչ է մատնիչ դաւաճաններու պատիժը և ըստ այնմ պատժեց զանոնք. այժմ որ անոր գիտակցութիւնն աւելի եւս զարթած է՝ միթէ կարելի՞ է որ ընկրկի, դա վատութիւն և ստորնութիւն կը լինի:

«Մենք չառ յարգանք ունինք դէպի ժողովուրդի ինքնագիտակցութիւնը, ուստի մեզ չենք ներեր ու է կերպով անոր թելադրել իր պարտականութիւնը. մենք կը գոհանանք գոչելով:

«Անկցի՛ն վատերը, անկցի՛ն մատնիչները, անկցի՛ն դաւաճանները, կեցցէ՛ Մապըլվարի գիտակից երիտասարդութիւնը:»

Այս թռուցիկը բաժնուելէն մէկ քանի օր յետոյ Խեւ Ալօ կային մէջ հանդիպելով Բէս Սէրգօյի՝ կը յարձակի այդ վատի վրայ և բանով մի լաւ ծեծ կը քաշէ, նոյն երեկոյին Սմնց Վարդան փառաւոր կերպով կը ծեծէ Սընօ Զանը: Անա՛ թէ ի՞նչ տնա-կնկալ արդիւնք տուաւ այդ վատ ու ցած արարածներու մութ գործունէութիւնը:

Այժմ կացութիւնը լարուած է Մապըլվարի մէջ: Քոմբաշէն եւս ծանր լուրեր կը հասնին: Հասօյի բանտարկութիւնը զբոգաւ է ամբողջ գեղը Մապլվարի դէմ:

Շնորհակալութիւն իմ համեստ գործունէութեան մասին ձեր շնայած գովեստներուն համար. իցի՛ւ թէ անոնց տեղ մի քիչ փոք ուղարկէիք: Բարոյական քաջալերանքը բաւարարութիւն չէ կարող տալ Փիղիքական կարեւրներու. դա մի տէխնիքական ճշմարտութիւն է:

Ժ.

ԾԱՊԼ ՎԱՐ, 3 Փետ. 1909

Սիրելի Հնկերներ,

Րեաֆցիան կրկին գլուխ բարձրացուց
Ծապլվարի մէջ: Մեր աղնիւ գաղափարային
ծեծին որուն ենթարկուե-
ցան երկու յայտնի դաւա-
ճաններ, Բէս Սէրքօ և
Սընօ Զան, ինչպէս պատ-
մեցի նախորդ նամակով,
մութ ուժերը պատասխա-
նեցին վատարար յարձակելով ընկեր Ալօյի
և ընկեր Վարդանի վերայ: Համբաւ-

բարոյ այդ մարդակերպ հրէշները դադարեցին կատաղութեամբ՝ եկեղեցու բակը՝ կը փորձեն ապտակել մեր ընկերները, ի ներկայութեան Տ. Սահակի որ կեղծաւորաբար կը միջամտէ կռիւին առաջը առնելու համար:

Այդ վայրագ դաւաճանութիւնը ի հարկէ խորին ցասում յառաջ բերաւ առ հասարակ մեր բոլոր գիտակից շարքերուն մէջ: Նոյն խակ ժողովրդի չէզոք ու լուսամիտ տարրը խտիւ բողոքեց այդ սոսոր արարքի դէմ, օրինակ՝ Կօլօշնոց Սեգօ, մի ազնուական և բաւականաչափ դարգացեալ անձնաւորութիւն, դէպքի երեկոյին եկաւ ինձ մօտ և ցաւ յայտնեց պատահած իրականութեան մասին ու ամբաստանեց Րէս Սէրքօն իրրեւ դրդիչ և կազմակերպիչ այդ վատ դաւադրութեան, թէեւ դէպքը պատահած ժամանակ այդ կեղտոտ պուրժուան մի քանի օրէ ի վեր բացակայ էր Ծապլվարէն:

Ի հարկէ կռահեցի թէ Կօլօշնոց Սեգօ ունէր յետին միտքեր, թէ նա թաքուն հա-

կառակորդն էր Րէս Սէրքօյի, թէ կ'ուզէր անոր դիրքը զբաւել գիւղին մէջ և թէ կը յուսար իր նպատակին հասնիլ դիմելով մեր աջակցութեան: Այդ ամէնը ինձ ծանօթ էր, բայց և այնպէս չէի կրնար մերժել իր անկեղծ զգացումները, մանաւանդ որ Սեգօյի միջոցաւ մենք մեր ափի մէջ կ'առնէինք նաեւ գործաւորական դասակարգը, որ մինչեւ հիմա ցուրտ վերաբերում ունեցած է մեզի հանդէպ, քանզի պայտար Մկօ փեսան է Կօլօշնոց Սեգօյի:

Ուստի ի նկատ առնելով մեր գործունէութեան նկատմամբ արտայայտուած անկեղծ համակրութիւնը, ե՛ւ բանւորական դասակարգի շահերը, ե՛ւ մանաւանդ կուսակցութեան շահերը, ամենաջերմ վերաբերում ունեցայ Սեգօյի հանդէպ:

Առ այժմ՝ միասին կազմեցինք ո՛չ կուսակցական չէզոք հողի վերայ մի լիկիա, որ նպատակ ունի ամէն գնով պայքար մղել Րէս Սէրքօյի և իր քիւի դէմ:

Դա մի աչքի ընկող յաղթանակ է մեզի համար:

Կարելի է ըսել որ ներկայիս Ծաղկավար բաժնոււած է երկու հաւասար սլոժով թշնամի որոշ բանակներու : Մէկ կողմը կան գիտակից տարրերն իրենց դասակարգային որոշ բաժանմունքներով, իրենց ինքնաշատուկ պահանջմունքներով, աշխարհահայեացքով ու ծրագրով. միւս կողմը կան անգիտակից մասսաները. կեղեքիչ տարրերը, սեւ ուժերը, վերջապէս ամբողջ բեաբցիան :

Եւ խորհիլ թէ վեց ամիս առաջ Ծաղկավարի մէջ գոյութիւն չունէին ո՛չ պուրժուազիա, ո՛չ ագրարային քափթալիսմ, ո՛չ հողային բանւորականութիւն, ո՛չ գործաւորական դասակարգ, ո՛չ պրօլետարիատ, ո՛չ գիտակից մտաւորականութիւն, ո՛չ բեաբցիա, ո՛չ կղերական մութ ուժեր, վերջապէս ոչինչ, ոչինչ : Ու այդ տգէտ ու տխմար գեղացիները մեղապարտ հանդարտութեամբ միապին կ'ապրէին. առանց նշմարելու զիրենք բաժնով անանցանելի խրամասները, իրենց ընդգլիմամարտ շա-

հերը և ամէն գնով պայքար մղելու հրամայողական պահանջքը :

Չէ՛, Կարելի չէ ասել թէ Փանջունի Ծաղկավարի մէջ պարտոյ անցուց ժամանակը :

Բայց, ափսոս, մինչդեռ հոս դուրս թիւնը հետզհետէ կը լսւանայ. Քոմբաշ գիւղի մեր քուրդ եղբայրներէն վրդովեցուցիչ լուրեր կը հասնին :

Քարլ Մառքս կ'ուրի քարտուղարը, որ ինչպէս գիտէք, ձերբակալուելով Արարկիր տարուած էր, հոն դատաստանի ենթարկուած է և իբրեւ նախկին դատապարտեալ կրած է ծանր պատիժ, ընդունելով երկու տարուան բանտարկութիւն : Դպրոցի մէջէն արձակած հրացանի հարուածները չառ ծանրացուցած են իր յանցանքը :

Երբ դատապարտութեան լուրը կը հասնի Քոմբաշի գիւղը, մեր քուրդ եղբայրները ընականաբար սաստիկ կը յուզուին, որովհետեւ Հասօ կը վայելէ մեծ ժողովրդականութիւն. Քրդերը բացէ ի բաց կ'ամ-

բաստանեն մեզ՝ իբրեւ պատճառ Հասօյի բանտարկութեան : Քէլէշ Մրկօ որ մօտիկ ազգականութիւն ունի կարլ Մառքս կլուբի քարտուղարին հետ , երէկ եկաւ ինձ մօտ և ըսաւ թէ դրութիւնը շատ վատ հանգամանք ստացած է գիւղին մէջ , թէ քրդերը կ'ուզեն յարձակիլ Ծապլվարի վերայ և գիւղը աւարի տալ իրենց բանտարկեալ ընկերոջ վրէժը լուծելու համար , թէ ինք առ այժմ արգելած է յարձակումը , խոստանալով որ գայ մեր քով ու հաշտարար եղանակով կարգադրէ խնդիրը :

Քէլէշ Մրկօ , իբրեւ հաշտարար միջոց , կ'առաջարկէ որ Ծապլվարցիք քառասուն ոսկի վճարեն Քոմրաշցի քրդերուն , հակառակ պարագային ինք անկարող պիտի ըլլայ զսպել գիւղացիներու վրէժինդրութիւնը :

Պատասխանեցի թէ գործին ամբողջ պատասխանատուութիւնը կը ծանրանար Բէս Սէրգօյի վերայ , թէ հարկ էր դիմել անոր և ի հարկին ամէն գնով պահանջել

իրենց իրաւունքը : Քէլէշ Մրկօ գնաց այդ կեղտոտ արարածի մօտ , որ նախ վատաբար մեզ մատնած է՝ ըսելով որ մենք ենք Հասօն դպրոց հրաւիրողը , և յետոյ յայտարարած է որ անկարելի է գիւղին մէջ քառասուն ոսկի հաւաքել :

Քէլէշ Մրկօ մի շաբաթ պայմանաժամ տալով մեկնեցաւ լարուած դրութեան տակ : Տեսնենք բանից ի՞նչ դուրս կը գայ :

Մինչև այսօր ուշադրութիւն չդարձրիք դրամական հարցի մասին , և ես վերջապէս ստիպուեցայ դիմել Կօլօշենց Սեդօյի և մի քիչ փող վերցնել Կուսակցութեան անունով :

Ներկայ ճգնաժամային ընդհանրուն փողի պակասութիւնը կը վնասէ ամբողջ կազմակերպական գործին :

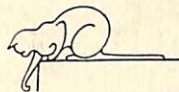

ԺԱ.

ԾԱՊԱՆԱԾ, 19 Փետ. 1909

Սիրելի Հնկերներ,

Գաղափարային պայքարը հասած է իր
ծայրագոյն աստիճանին: Ծապլվարը կը
վերածնի և ազատուան

կաշկանդ միտքերն իրենց
տիրապետութիւնը կը տա-
րածեն կործանուած խա-
ւար ուժերու աւերակին վրայ: Մի պատա-
հական դէպք, որ թէեւ չունէր սկզբուն-
քային հանգամանք, վերջնականապէս
բնորոշեց Ծապլվարի յեղափոխական և յե-

տաղիմական տարրերու միմեանց հանդէպ ունեցած դիրքը :

Դիմակները պատառուեցան և պուր-
ժուազիայի ու կղերականութեան ներկա-
յացուցիչները դուրս տուին իրենց հոգիի
ամբողջ սեւութիւնը :

Դա մի մխիթարական երեւոյթ է :

Ահա՛ իրողութիւնն իր բովանդակ մեր-
կութեան մէջ :

Մի չարախաղ առաջ Սմենց Վարդան կը
փախցնէ Սըհօ Զանի հարսերէն մին՝ Նազ-
լուն և կը տանի իր մօտ , ի հարկէ հարսի
հաւանութեամբը : Այդ ազատ կամքով ,
ազատ պայմաններու տակ , ազատ համո-
զումով կատարուած աբարքը մի անհա-
րին յուզմունք յառաջ կը բերէ Ծապլվարի
ստրկամիտ դասակարգերուն մէջ : Նազ-
լուի ամուսինը , մի կեղտոտ պուրժուա ,
իւր կուսակիցներու հետ վատաբար կը յար-
ձակի Վարդանի տան վրայ և կ'ուզէ բռնի
ետ առնել իր կինը :

Թէ՛ն Կմենց Վարդան ո՛չ կուսակցա-

կան հանգամանքով առեւանգած էր Նազ-
լուն՝ այսու հանդերձ մենք չէինք կրնար
պարզ հանդիսատես մնալ , մանաւանդ որ
խնդիրը ունէր՝ իր ընկերային-բարոյական
կողմը , որը հարկ էր երեւան հանել : Ես ,
Խեւ Ավօ , ընկերուհի Սարա , Կարօ , Կօյօ-
չենց Սեգօ և պայտար Մկօ փութացինք
մեր ընկերոջ պաշտպանութեան : Տեղի ու-
նեցաւ կատաղի կռիւ , բայց Նազլուն մը-
նաց մեր մօտ :

Անմիջապէս կազմեցի ընկերական առ-
եան և հարցը դրի սեղանի վրայ , քննե-
լու համար անոր միայն ընկերային-իմաս-
տասիրական հանգամանքները : Հրաւիր-
ուեցան ներկայ լինելու նաեւ Տ . Սահակ
քահանան , Նազլուի ամուսին՝ Խեչօ և
ուրիշներ :

Ահա՛ ընկերային Ատեանի որոշումը որ
թռուցիկի ձեւով հաղորդուեցաւ Ծապլ-
վարի Հայութեան .

«Նկատելով որ պուրժուազիական ներ-
կայ ընտանեկան կազմութիւնը հիմնուած

է հնադարեան բռնակալ հիմքերու վրայ .

«Նկատելով որ կնոջ միմիայն իր ամուսնոյն պատկանիլը սեփականատիրական սխալ սկզբունքէն բխած է .

«Նկատելով որ նախնական ընկերութիւններու մէջ կինը առհասարակ բոլոր համայնքին կը պատկանէր , առանց որոշ ամուսնու .

«Նկատելով որ ընտանիքի քրիստոնէական կազմակերպութիւնը կարող չէ հաշտ գնալ դարձուս ոգիին հետ .

«Նկատելով որ կինը իր մարմնոյն բացարձակ տէրն է և անոր գործածութեան ազատ տնօրինուհին .

«Նկատելով որ Նազլու ազատ կամքով թողած է Խեչօն ու միացած Սմենց Վարդանի հետ .

«Ընկերային ատեանը կ'որոշէ նախ չնորհաւորել ընկերուհի Նազլուն և ընկեր Վարդանը իրենց աննախապաշար ու ազատամիտ համոզմունքներուն համար , երկրորդ՝ կ'որոշէ Նազլուի և Վարդանի միու-

թիւնը օրինաւոր ճանչնալ , երրորդ՝ կը զատապարտէ Խեչօն իր բռնաւորական արարքներուն համար . չորրորդ՝ կը հրաւիրէ Ծապլվարի գիտակից Հայուհիները հետեւելու ընկերուհի Նազլուի ձերբազատական օրինակին :

«Կեցցէ՛ ազատ սէրը ,

«Կեցցէ՛ ազատ միութիւնը ,

«Անկցի՛ ամուսնական ստրկութիւնը ,

«Անկցի՛ն ընտանեկան չլթաները ,

«Կեցցեն գիտակից շարքերը :»

Հախառակ բնկերական տտեանի այս արդար ու հաշտարար կարգադրութեան , Ծապլվարի մութ ուժերը չուզեցին կատարուած իրողութեան առջեւ խոնարհիլ և նոյն իսկ վատաբար գիմուս ըրին Արարկիրի Առաջնորդարանին՝ որպէս զի բռնի յալիչտակին Նազլուն իր օրինաւոր ընկերակցին քովէն ու յանձնեն ապօրէն էրկանը ձեռք :

Սպասելով Առաջնորդարանի կողմէ զրկուելիք քննիչներուն՝ առ այժմ Ծապլ-

վարի մութ ուժերուն և գիտակից տարբերուն միջև բազմաթիվ համարեա՛ ա՛մէնօրեայ դարձած են : Ընկերային այս կենսական հարցի շուրջ մղուած բռնուն պայքարը , որմէ անշուշտ պիտի ծնի պուրժուագիական քայքայուած ընկերութեան վերջնական քանդումը , մի շատ միտիթաբական և քաջալերիչ երեւոյթ է և ցոյց կու տայ մեր անխոնջ ջանքերու անտեղիտալի արդիւնքները :

Աժիսոս որ , միւս կողմէ , Քոմրաշ գիւղի մեր քիւրտ եղբայրները հետզհետէ սպառնական կը դառնան : Իրենց քառասուն ոսկիի պահանջքին պայմանաժամը արդէն վաղուց լրացաւ . մի նոր պայմանաժամ տուին զեղչելով նաեւ իրենց պահանջը երեսուն ոսկիի : Բայց անկարելի պիտի ըլլայ ունէ գումար հաւաքել , որովհետեւ ամբողջ Ծապլվար լարուած դրութեան մէջ է և անկարելի է ընդդիմաժարտ տարրերու միջև համաձայնութիւն կայացնել :

Կօլօշենց Սեգօ կը պնդէ թէ Բէս Սէրգօյի տունը պահուած կայ պատրաստ դրամ և թէ հարկ է բռնի վերցնել այդ գումարը կեղտոտ արարածի քովէն , փրկելու համար գիւղը՝ սպառնացող վտանգէն :

Ի հարկէ Սեգօյի առաջարկը ունի լուրջ հիմք և կ'արժէ նկատողութեան առնել . Խեւ Ավօ բացարձակապէս համամիտ է Բէս Սէրգօյի տունը թալանի տալու և հոն պահուած դրամները գրաւելու մասին : Խնդիրը սկզբունքային տեսակէտով կարելի է խիստ օրինաւոր համարել , իբրեւ մի էքսթրօփրիւայիոյի ակտ , ընդհանուրի փրկութեան հրամայողական պահանջքէն բխած :

Այս երեկոյ մեր ընդհանուր գումարման մէջ կը ծեծուի այդ հարցը և կը տրուին վճռական որոշումները :

Ճգնաժամային լուրջներուն՝ պէտք է ցոյց տալ որոշ կամք , ազդու գործունէու-

Թիւն : Acta, non verba. այս պէտք է
լինի մեր նշանաբանը :

Մի վերջին բառ .

Փող ուղարկեցէ՛ք :

ԺԲ .

ՄԱՇԿԵՐՏ, 27 Փետր. 1909

Սիրելի Լ'նկերներ ,

Յաղթութիւն , յաղթութիւն : Վերջաւ
պէս մեր կորույլի գաղափարային աղնիւ
պայքարը անպայման տա-
րաւ յաղթանակը , անկեղծ
յեղափոխական սկզբունքը
փրկուեցաւ , թէև Մապլվար
կործանեցաւ : Ափսո՛ս , ի՞նչ
անել , կարելի չէ ձուազեղ
եփեղ առանց հաւկիթ կոտրելու , կ'ասէ
Քրանսական առածը : Մապլվարի աւե-

րակներուն վրայ այժմ կը բարձրանայ մաքուր խաչակական պայքարի հոյակապ յայլթակամարը :

Դա մի շօշափելի արդիւնք է մեզի համար :

Ինչպէս նախորդ նամակով ծանուցած էի՝ մեր վերջին ժողովը կայացաւ մեր բոլոր մարտական գիտակից ոյժերու ներկայութեան : Ընկեր Սեգօ մի կրակոտ գասայսօսութեամբ առաջարկեց անմիջապէս յարձակիլ Րէս Սէրգօյի տան վերայ, և բռնի ոյժով վերցնել հոն պահուած դրամները, կեղտոտ պուրժուաղիայի այդ տնարգ զէնքերը, և զանոնք վերադարձնել իրենց օրինաւոր տէրերուն, բաւարարութիւն տալով միանգամայն Գոմրաշ գեղի քրդերու պահանջքին :

Ընկեր Սեգօյէն հտք, ևս խօսք առի և հարցը միմիայն սկզբունքային իմաստասիրական տեսակէտէն քննելով, ցոյց տուի թէ որքան արդար և օրինաւոր էր մեր ընկերին առաջարկը : Ժողովը միաձայնու-

թեամբ վճռեց հետեւեալ օրն իսկ բրոշումը դնել գործնական հողի վրայ :

Այսպէս ուրեմն երկու օր առաջ, Սմենց վարդան, Խեւ Աւօ, պայտար Մկօ, Կօլօշենց Սեգօ, Կարօ, ընկերուհի Սարա և ես գացինք զիրք գրաւելու Րէս Սէրգօյի բնակարանին շուրջը :

Այդ վատ արարածը նախապէս իմանալով մեր դիտաւորութիւնը, որ արդէն ծածկելու ջանք չէինք ըրած, քանի որ կը գործէինք յեղափոխական որոշ և լէգալ պայմաններու տակ, իր մօտ հաւաքած էր Ծապլվարի բոլոր մութ ոյժերը :

Հազիւ թէ մեր մարտական խումբը երեւցաւ բնակարանի շրջակայքը, ահա՛ տեսանք որ Րէս Սէրգօ և Տ. Սահակ կու գային մեր մօտ : Իսկոյն գուշակեցի թէ մի յետին խաբեբայութիւն կ'ուզէր փորձել ձեր ազուէսը, բայց բարեբախտաբար ինքնադիտակցութիւնը արդէն զարթնած էր Ծապլվարի մէջ. ընչազուրկ պրօլետարիատը չէր այն ինչ որ էր բռնակալութեան

խաւար չըջաններուն և կեղեքիչ պուր-
ժուաղիան կարող չէր զայն խաբել իր նին-
դութիւններով :

Բէս Սէրգօ խոնարհ և կեղծաւոր ձե-
ւերով բարեւեց մեզ և աղաչեց որ գնանք
իր տունը , փոխանակ դուրսը կենալու :
Պատասխանեցի որ մենք եկած էինք իւ-
րեւ անհաշտ թշնամի , հետեւաբար բռնի
պիտի մտնայինք իր բնակարանը :

— Բայց ի՞նչ հարկ բռնի մտնելու , քա-
նի որ դուռը բաց պիտի գտնէք , ըսաւ
այդ ստրկամիտ սողունը :

— Նոյն իսկ եթէ դուռը բաց գտնենք ,
նախ պիտի խորտակենք ու յետոյ ներս
մտնենք , գոչեցի վճռաբար , այս է ներ-
կայ իրականութեան հրամայողական պա-
հանջը :

Տ . Սահակ ինքն ալ միջամտեց և եր-
կուքը միասին աղաչանքներով ու հազար
երդումներով պնդեցին թէ տանը մէջ են-
թադրուած դրամը գոյութիւն չունէր , թէ
այդ Կօլօշենց Սեդօյի մի սուտ խօսքն էր

որ անձնական հակառակութեան համար
ստեղծած էր , թէ իր մօտ եղած ամբողջ
պատրաստի դրամը վեց ոսկի էր և թէ
ինք պատրաստ էր այդ գումարը անմիջա-
պէս մեզ յանձնելու , եթէ ուզէինք :

Պատասխանեցի թէ հարցը գումարի
քանակութեան վրայ չէր , թէ նոյն իսկ
եթէ ո՛չ մի փող գտնուէր իր մօտ՝ մենք
ամէն գնով պիտի յարձակէինք իր բնա-
կարանի վրայ , քանի որ այդ էր ժողովի
որոշումը :

Այս բանակցութեան միջոցին՝ Կօլօշենց
Սեդօ յանկարծ վերցուց իր հաստ գաւա-
ղանը և ուժգին խփեց Սէրգօյի գլխին :
Դուռը պատառուեց և արիւնը սկսաւ հո-
սիլ : Դա եղաւ կռիւի ընդհանուր նշանը .

Կռուեցե՛ք , զղե՛ք , կռուեցե՛ք քաջ քաջ ,
Անվեհեր կանգնած քեցամու առաջ :

սկսաւ երգել երև Ավօ : Ու ահա մէկէն
Սէրգօյի տնէն դուրս խուժեցին իր աշաքն
ու փեսաները , բիրերով զինուած , նաեւ

Սըհօ Զան, Փրենց Յարօ ու իր փեսան, և ուրիշ յետադիմական տարրեր: Պայքարը ստացաւ սոսկալի երեւոյթ, կռուողներու կատաղութիւնը մէկ կողմէ, կիներու և մանուկներու վայնասունը միւս կողմէ, մի աննկարագրելի տեսարան կը պարզէին: Մեր տղերքը աննման քաջութիւն ցոյց կու տային և անշուշտ վերջնական յաղթանակ կը կը մնար մեզ, երբ լսուեց կիներու մի աշարեկ ազազակ:

— Գրգերը կու գան...

Եւ անա՛ նշմարեցի տասնընչիւնդի չափ զինեալ ձիաւորներ, որոնց մէջ կ'երեւային Բոմբաշ գիւղի Կարլ Մառքս Կլուբի մէկ քանի անդամները, իրենց նախազանին զեկազարութեան տակ:

Մի ուժեղին շրացանաձգութիւն լսուեց. Բէս Սէրգօ վատաբար փռուեցաւ գետին. մեր քաջ ընկեր Ալօ եւս առիւծի պէս ընկաւ: Երկուքն ալ մեռած էին: Մօմէնթը կրիտիկական էր. ես շտապեցի դէպի ե-

կեղեցի, մտայ ներս, դիմեցի դէպի խոլրանը, որու ետեւ գտայ մի ինչ որ նկուղ. վերցրի կափարիչը և ծածկուեցայ հոն, կափարիչը վերստին գոցելով: Քսանըչորս ժամ մնացի այդ տեղ, անախորժ դրուածեալ:

Երբ ամէն աղմուկ դադարեցաւ և վստահեղայ թէ Բոմբաշի քրդերը մեկնած էին, դուրս ելայ թաքստոցէն: Եկեղեցին ամբողջ թալանուած էր, թալանուած էր և Ծապլվար, Բէս Սէրգօյի, Սըհօ Զանի, Կօլօշենց Սեդօյի, Տէր Սահակի, Սմենց Վարդանի, վերջապէս բոլոր աչքի ընկող տուները կ'այրէին տակաւին, այրած էր և նորաշէն դպրոցը: Տեսայ Տէր Սահակի, Սեդօյի, Վարդանի և ուրիշներու դիակները որոնք իրենց արիւնոյլ գետինը կը ներկէին:

Գիւղին մէջ չկար ո՛չ մի կենդանի շունչ. ողջ մնացողները խոյս տուեր էին մօտակայ գիւղերը: Աւերակ և ամայութիւն կը տիրէր ամէն կողմ:

Տեսարանը ցնցող և սպաւորիչ էր:

Պաշտօնս աւարտած համարելով որոշեցի անմիջապէս հեռանալ գիւղէն. ափսոս որ փոխադրութեան միջոցներ չկային և ստիպուեցայ ոտքով գնալ: Բարեբախտաբար մի քանի ժամ քալելէ ետքը դաշտի մէջ նշմարեցի Րէս Սէրգօյի էջը որ կ'արածէր: Փութացի իր մօտ, հեծայ վրան ու այսպէս հասայ Մաշկերտ գիւղը, ուրկէ կը գրեմ այս նամակը:

Այսպէս ուրեմն գաղափարային ազնիւ կռիւը տուաւ իր անգրանիկ զոհերը, աւրիւնը հոսեց և ուռգեց դասակարգային պայքարի դաշտերը, որոնք ի հարկէ պիտի արգասաւորուին ու պիտի տան իրենց արգելւնքը: Մենք կատարեցինք մեր պարտականութիւնը և այժմ խղճի հանդարտութեամբ կ'սպասենք քաղելու մեր ջանքերու պտուղը:

Առ այժմ մտադիր եմ մնալ Մաշկերտ: Գիւղը աւելի բազմամարդ է քան Ծապըլվար: Գործունէութեան մի նոր դաշտ կայ հոս. նո՛ր փրօփականտ, նո՛ր կազմակեր-

պութիւն, նո՛ր պայքար, նո՛ր արդիւնք:

Երեւոյթները մխիթարական ու քաջալերիչ են: Պէտք չէ վհատիլ և պէտք է պատրաստել կռիւի նոր ասպարէզ:

Փող ուղարկեցէ՛ք իմ նոր հասցէին:

ԲՆԿԵՐ Բ. ՓԱՆՋՈՒՆԻՅԵ ԽԱՊՐԻԿՆԵՐ

Բիւզանդիոնի բարեկամ ընթերցողներէն շատեր՝
ասեմ ասեմ տղերքսններ կը հարցնէին ինձ Ընկեր
Բ. Փանջունիի մասին՝ որուն Ծապրիկարի մէջ կասա-
րած առաքելութիւնը, իր նամակներէն փոխառի,
հրատարակած էի այս քերթին սխալներուն մէջ:
Վերջին նամակը, գուցէ չէ մոռցուած, Մաշկերէն
գումար էր, ուր մտադիր էր հաստատուիլ մեր գործիչը,
նոն շարունակելու համար իր շինարար ու փրկագործ
պաշտօնը: Այսպէս ուրեմն, հարկ էր իր հետքը փնտնել
այնտեղ, գոհացում տալու համար մեր հետաքրքիր բա-
րեկամներուն:

Պոստերնակ Մաշկերցի մը — եւ ինչո՞ւ անունը
ծածկել — նոյն ինքն Պ. Դ. Խաչկունց, իմ խնդրամիտ
վրայ, ազնուօրէն յանձն առաւ իր ծննդավայրէն տե-
ղերքսններ ուզելու Ընկեր Բ. Փանջունիի մասին
եւ իրա՛ւ ալ, քանի մը շարքս հետք, ինձ հաղորդեց
քէ մեր համակրելի հերոսը հազիւ ամիս մը Մաշկերս
մնացած՝ եւ յետոյ լքսապով մեկնած է Վան, իր ըն-
դունած մէկ սխալողական հրահանգին համեմատ:

Առաքելութիւն մը ի Ծապրիկար

Թե ընկեր Փանջունի ինչ գործունեութիւն ունեցած է Վանի մէջ, գուցէ այդ կէտք մասամբ շուսաբանէ հետեւեալ նախկը որ իր գրչին եղած է եւ գորշադոյնցայ մեղքի միջոց այն աղբիւրէն ուրիշ ֆաղած էի նախապէս Եւստրիպիան նախակները:

★
★

Վ.Ա.Ն., 26 Մայիս 1909

Սիրելի Ընկերներ,

Ձեր որոշ և հրամայողական հրահանգներուն համեմատ, Մաշկերտէն անմիջապէս մեկնեցայ Վան ուր կը գտնուիմ մէկ քանի շաբաթէ ի վեր:

Ժողովրդի պաշտպանութեան համար հարուստներէն զէնքի զբաւ հաւաքելու ծրագիրը որ ինձ կը հաղորդէք, մի շատ գեղեցիկ գիւտ է երբ նկատ տեսնենք ներկայ ժողովրդային հոգեբանութեան մօմենտը: Բայց ապահով որ Մարտ 31-ի բէաքցիան զսպուած կ'երեւի և վստահութիւնը կրկին կը ծնի պուրժուազիական վատ հոգիներու մէջ: Իցիւ թէ Մարտի վերջերը

հոս գտնուած ըլլայի, երբ կոտորածի ուրուականը սարսափի մատնած էր Վասպուրականի հայութիւնը: Այս կեղտոտ արարածները մինչեւ որ մահը հաստատեն՝ իրենց քսակները չեն բանար:

Յամենայն դէպս, հոս հասնելուս պէս դիմեցի քաղաքի ջոջ ազաներուն, ըսի թէ Կուսակցութիւնս որոշած է զիրենք պաշտպանել հաւանական կոտորածի մը դէմ և թէ ասոր համար զէնքի պահանջք կար և թէ հարկ էր փող տալ այդ պահանջքի բաւարարութիւն տալու համար:

Այդ կեղտոտ արարածները համարձակեցան բացէ ի բաց մերժել մեր պահանջմունքը, բայց զիմեցին մի ճիշդութեան ստոր միջոցի:

— Մենք յօժարակամ կը վճարենք զէնքի համար պէտք եղած դրամը, պատասխանեցին, բայց նախ՝ հարկ է որ բոլոր կուսակցութիւնները միանան և համերաշխ գործեն:

— Ի՞նչ կուսակցութիւններ, հարցուցի զարմացած:

— Արմենական, Հնչակեան, Էլն. պատասխանեցին անամօթաբար, միայն այդ պայմանաւ կուտանք, եթէ ոչ տասը փառայ չպիտի վճարենք:

— Բայց մենք ձեր աղտոտ էութիւններու պաշտպանութեանը համար է որ զէնքի դրամ կը պահանջենք, գոչեցի:

— Նախ իրարու հետ համաձայնեցէ՛ք, պնդեցին:

Հենց այդ րոպէին խորհեցայ թէ՛վ վէրը դուրս չպրտել գրպանէս ու sw'նկ, sw'նկ, sw'նկ տալ անոնց ճակատին ու գետին փռել զիրենք որպէս զի համոզուին իրենց կեանքը զէնքով պաշտպանելու հարկաւորութեան մասին, բայց ինքզինքս զըսպեցի:

Տեսնելով որ ուրիշ ճար չի կայ, ինձ մօտ հրաւիրեցի միւս կուսակցութիւններու ներկայացուցիչները և անկեղծօրէն ու առանց յետին միտքերու, առաջարկեցի ժողովրդի պաշտպանութեան համար հաւուսներէն զէնքի դրամ հաւաքելու հա-

մար համաձայնելի: Նոքա համամտութիւն յայտնեցին: Ես այն ատեն իրենց ներկայացուցի հետեւեալ անկեղծ ու օրինաւոր պայմանները, իբրեւ հիմք կայացած համաձայնութեան:

Ա. Հանգանակութեան համար դիմում միասին պիտի ընենք:

Բ. Դրամը պիտի պահուի մի միայն մեր կուսակցութեան քով:

Գ. Հարկաւոր զէնքերը պիտի գնուին մեր միջոցաւ:

Դ. Հաւաքուած դրամով պիտի զինուին մեր մարտական խումբերը:

Ե. Դրամներու գործածութեան հաշիւներու քօնթրօլը կը կատարուի և կը վաւերացուի մեր կօմիթէի ձեռքով:

Վերջապէս գործին ամբողջ բնուն ու ծանրութիւնը մեր կուսակցութիւնը իր վրայ կ'առնէ անձնուիրութեամբ: Իսկ իրենց կը տրուի բացարձակ ազատութիւն մարտական անջատ խումբեր կազմելու իրենց նիւթական միջոցներով:

Կը կարծէի որ ներկայացուցիչները խանդավառութեամբ պիտի ընդունէին այս անկեղծ, անկերպապահ և անշահախնդիր պայմանները, բայց, ընդհակառակը, նուազ ինձ մօտ եկած էին յետին միտքերով, նոքա կ'ուզէին ժողովրդի փրկութեան գործը վիժեցնել և ասոր համար առաջարկեցին անընդունելի, ապսուրբ և նուաստացուցիչ պայմաններ, որպէս.

Հաւաքուած դրամները հաւասարապէս բաժնուի կուսակցութեանց միջեւ իրենց թիւին համեմատութեամբ:

Ծախսուած դրամներու մասին փոխադարձ քօնթրօլ ըլլայ:

Ինքնապաշտպանութեան համար ձեռք առնուելիք միջոցները որոշուին համաձայն խորհրդակցութեամբ:

Եւ ուրիշ այդ կարգի յիմարական պահանջմունքներ, որոնք անպայման պէտք էր մերժել:

Այսպէս ուրեմն համաձայնութեան համար մեր անկեղծ ջանքերը ջուրը ինկան յիմար յետին միտքերու պատճառաւ և մեր ջոջ ազանները մերժեցին փող տալ իրենց կեանքի պահպանութեանը համար:

Այն ատեն խորհեցայ մի այլ միջոց որը կրնար ցնցող տպաւորութիւն յառաջ բերել բովանդակ վասպուրականի մէջ և եփ հանել դաւաճան ոլորժուաններու ցամքած արիւնը:

Մի երեկոյ դիմեցի Գճի ջարդերու կազմակերպիչ թուրք խուժանաւոր Համուտ աղենց Հասանին և առաջարկեցի որ, եթէ կարելի էր մի փոքր, այսօրէս ասաց, մի աննշան ջարդ կազմակերպէր, սարսափ տալու համար հայ ջոջերուն: Դա պիտի լինէր մի պարզ առողջապահական արիւնհառութիւն որ իբրեւ անհրաժեշտ համոզիչ փաստ պիտի ծառայէր զէնքի համար զըրամ տալու հարկաւորութեան մասին:

Համուտ Հասան սկզբունքով չհակառակեցաւ այդ խորհուրդին՝ միայն թէ դիտել տուաւ որ ժամանակը յարմար չէր, թէ դա կարելի էր իրագործել Մարտ 31-ի օրերուն և թէ այժմ, ազատարար բանակի յաղթական մուտքէն ու Ապրիլ Համլտի գահընկեցութենէն ետքը, ինք չէր ուզեր մի այդպիսի պատասխանատուութիւն բերել իր վրայ:

Այդ հայեցակէտը ունէր իր փաստացի կողմերը, ուստի չկրցայ շատ պնդել:

— Յարմար ատենին ես միշտ պատրաստ եմ գործելու, եզրակացուց Համուտ Հասան, իրմէ բաժնուած միջոցիս:

Այսպէս ուրեմն, զէնքերու անուշով փող հաւաքելու ծրագիրը առ այժմ իրականութիւն չգտաւ:

Բայց չպէտք է յուսահատել, այլ սպասել հոգեբանական բուժելին:

Ի բաց առեալ այս ձախող պարագան, Վանի մէջ ներկայ իրականութիւնը միութարական է. պայքարող գիտակից ոյժեր կան որոնք կարելի է դէպ ժամու գործածել:

Այս մասին պէտք եղածը արդէն կը խորհիմ: Չպէտք է որ տղերքը անգործութեան մէջ թմրեցնեն իրենց պայքարի եռանդը, դա կը լինի աղետաւոր մահացում, ինքնագիտակցութեան փճացում:

Առ այժմ նիւթական կացութիւնս բաւարարութիւն կուտայ ինձ:

Տպագրութիւն ՆՇԱՆ-ՊԱՊԻԿԵԱՆ, Կ. Պոլիս

Հայաստանի Ազգային գրադարան

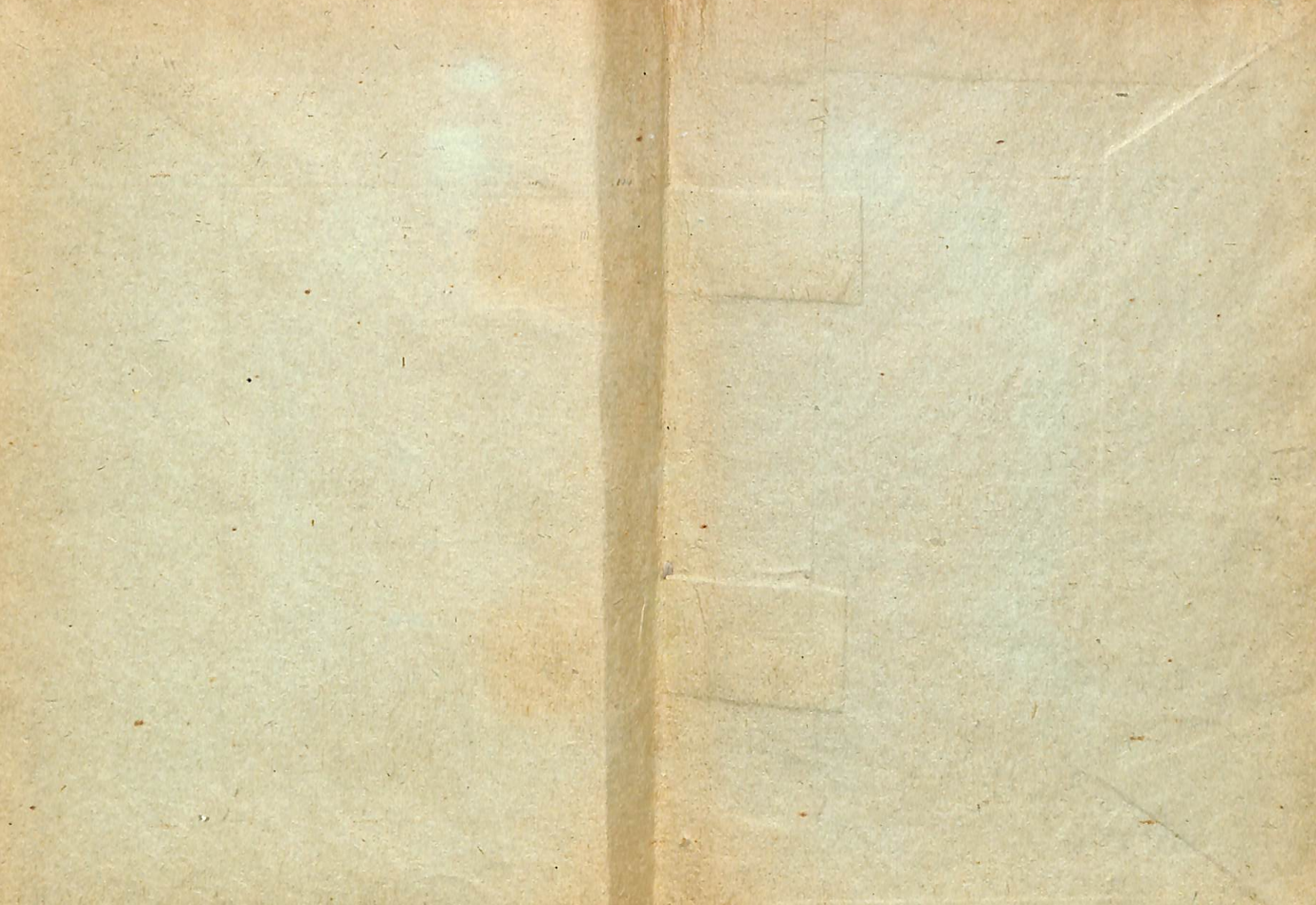
NL0438359

ԱՄԲՈՂԶ ԵՐԼԵՐ ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆԻ

Ձ

Յ. Յ. Պարոնեանի **Ամբողջ Երկերուն** հրատարակութեան հետ որ կանոնաւոր կերպով կը շարունակուի, **ԵՇԱՆ.ՊԱՊԻՅԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆ**ը կը սկսի նաեւ Ե. Օտեանի **Ամբողջ Երկերու** հրատարակութեան գործին:

Հաստնէրու շարժով մը, որու գեղեցիկ ու հաշախաւոր ներկայացուելուն ոչ մէկ ջանք պիտի խնայուի, պիտի հաւատենք Ե. ՕՏԵԱՆԻ, մեր այս անգուրգական երգիծաբանին **բոլոր** գործերը, որոնք, աւաղ, այնքան ցրուած են հոս ու հոն: Ասոնց ընթերցումը գերազանց վայելք մը պիտի ըլլայ հայ ընթերցատէրին, որովհետեւ Ե. Օտեան իրապէս սրամիտ ու տաղանդաւոր հեգնող մըն է, հաւասար օտար ամէնէն մեծ վարպետներուն:

6133C

